

Modern Devlet Kuramı Bağlamında Irak'ın Başarısız Devlet Özelliği

The Failed State Characteristic of Iraq in the Context of Modern State Theory

Rahim CAVADBeyli*

*Dr. Bağımsız Araştırmacı.

E-mail: cavadbeyli2014@gmail.com

 ORCID: orcid.org/0000-0002-3517-9085

Öz

Bu çalışmada, devlet kavramının tarihsel gelişimi ve başarısız devlet olgusu analiz edilmiştir. Araştırmada literatür taraması ve karşılaştırmalı yöntem kullanılmıştır; öncelikle modern ulus-devlet kavramı ele alınmış ve tarihsel bağlamda bu kavramın ortaya çıkışı ile birlikte uluslararası sistem içerisindeki rolü tartışılmaya açılmıştır. Ulus-devlet anlayışının teorik ve pratik boyutları irdelendikten sonra, günümüz uluslararası ilişkiler literatüründe sıkça kullanılan Başarısız Devlet kavramı üzerinde durulmuş, bu kavramın tanımları, karakteristik özellikleri ve ölçütleri ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Bu kuramsal çerçevenin ardından, Başarısız Devlet örneği olarak Irak'ın modern siyasi tarihi ele alınmış; ülkenin etnik, mezhepsel ve siyasi yapılanması ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Irak'ın toplumsal çeşitliliğinin devlet inşası sürecinde yarattığı zorluklar, merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte ortaya çıkan krizler ve bu krizlerin iç ve dış politika üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Son bölümde ise Irak'ın işgal dönemine odaklanılmış; bu dönemde yaşanan siyasi ve toplumsal dönüşümler, uluslararası müdahalelerin ülkenin iç dinamiklerine etkisi ve işgalin Irak'ı Başarısız Devlet kategorisine yaklaştıran yönleri, Suriye ve muhtemel görülen Türkiye ve İran ile karşılaştırılmalı şekilde ele alınarak analiz edilmiştir. Böylece çalışma, hem kuramsal hem de uygulamalı bir perspektif sunarak Modern Devlet Kuramı ile Başarısız Devlet olgusu arasındaki ilişkiyi Irak örneği üzerinden ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Modern Ulus-Devlet Kuramı, Devlet Kavramı, Başarısız Devlet, Irak, Suriye, Türkiye, İran, Rusya, ABD, İngiltere.

Abstract

In this study, the historical development of the concept of the state and the phenomenon of the failed state have been analyzed. The research employs a literature review and a comparative method; initially, the concept of the modern nation-state is addressed, and its emergence and role within the international system are discussed in a historical context. After examining the theoretical and practical dimensions of the nation-state understanding, the study focuses on the concept of the Failed State, which is frequently used in contemporary international relations literature. The definitions, characteristic features, and criteria of this concept are examined in detail. Following this theoretical framework, Iraq's modern political history is analyzed as a case study of a Failed State, with a detailed assessment of the country's ethnic, sectarian, and political structure. The difficulties arising from Iraq's social diversity during the state-building process, the crises that emerged with the weakening of central authority, and the impacts of these crises on domestic and foreign policy are discussed. In the final section, the study focuses on the period of occupation, analyzing the political and social transformations of this period, the effects of international interventions on the country's internal dynamics, and the aspects of the occupation that brought Iraq closer to the category of a Failed State. A comparative analysis is also conducted with Syria and the potentially similar cases of Turkey and Iran. Thus, the study presents both a theoretical and an applied perspective, revealing the relationship between Modern State Theory and the phenomenon of the Failed State through the example of Iraq.

Keywords: Modern Nation-State Theory, Concept of the State, Failed State, Iraq, Syria, Turkey, Iran, Russia, USA, England.

To Cite This Article/Bu Makaleye Atıf İçin: Cavadbeyli, R. (2025). Modern Devlet Kuramı Bağlamında Irak'ın Başarısız Devlet Özelliği. *Journal of Diplomatic Research*, 7(2), ss. 80-100.

Giriş

Modern devlet anlayışı, 1648 Westfalya Barışı sonrası kurulan uluslararası dzen bağlamında, ulus-devlet olarak şekillenmiştir. Ulus-devlet kavramı Avrupa'da ortaya çıkmış ve sonrasında bir model olarak tım dnyada yaygınlaştırılmıştır.¹

XX. yzyıl, insanlık tarihine damga vuran iki btyk dnya savaşına sahne olmuştur. Bu iki savaşta 100 milyonu aşkın insan hayatını kaybetmiştir (Yüzbaşıoğlu, 2018). Yzyıla damgasını vuran bir diğer gelişme ise uluslararası politikada gyc merkezinin Avrupa'dan çekilerek ABD ve Sovyetler Birliği'ne kaymasıdır. Avrupa'nın hegemonik gyc niteliğini kaybetmesi, Dekolonizasyon sürecini tetiklemiş ve sömürge yönetimi altında bulunan birçok devlet bağımsızlığını kazanmıştır. Dekolonizasyon ile devlet sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından Birleşmiş Milletler'e üye devlet sayısı 51 iken, günümüzde bu sayı Kosova, Tayvan, KKTC gibi çeşitli nedenlerle uluslararası tanınma sorunlarına rağmen 208'e ulaşmıştır (Milliyet, 2025).

Devlet kavramı, sıradan bireylerin yaşamında doğrudan etkiler yarattığı için büyük öneme sahiptir. Eğitim, sağlık, güvenlik, refah, temsil ve insan hakları gibi kamu hizmetlerinin sağlanmasında insanlar doğal olarak devletten beklenti içerisindedir. Devletin bu hizmetlerden birini ya da birkaçını yerine getirememesi toplumsal yaşamda aksamalara yol açabilmektedir. Devletler ve devlet dışı aktörler arasındaki etkileşimin giderek arttığı bir uluslararası ortamda, çeşitli fonksiyonlarını yerine getirmekte zorlanan devletler yalnızca kendi toplumu için değil, buldukları bölgedeki diğer toplumlar için de sorunlar oluşturmaktadır. Bu tür problemler özellikle Soğuk Savaş sonrası ve Neo-liberal ekonomi politikalarının etkisiyle daha belirgin hale gelmiştir. 1990 sonrası, çeşitli devlet fonksiyonlarını yerine getiremeyen devletlerin uluslararası politika ve akademik çalışmalar açısından incelenmesi kaçınılmaz olmuştur. Literatürde bu devletler farklı sıfatlarla tanımlanmaktadır: *Başarisız Devlet*, *Zayıf Devlet*, *Çökmüş Devlet*, *Kırılgan Devlet* ve *Başarisızlık Yolunda İlerleyen Devlet*. Ancak genel olarak *Başarisız Devlet* kavramı daha yaygın biçimde kullanılmaktadır (Pektaş vd., 2018: 2-3), (Gökce,

1 Westfalya Barışı, Avrupa'da egemenlik haklarının belirlenmesinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu barış, *Otuz Yıl Savaşları* sonrasında 1648 yılında taraflar arasında yapılan bir dizi antlaşmadan oluşmakta ve bu antlaşmalar topluca *Westfalya Barışı* olarak anılmaktadır. *Augsburg Antlaşması*'nın güncellenmiş bir biçimi olan bu düzenlemeye göre; *Kalvinizm* tüm taraflarca kabul gören bir mezhep haline gelmiş ve *Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu* içindeki küçük prenslikler neredeyse bağımsız devletler niteliği kazanmıştır. Antlaşmanın hükümleri, İmparatorluğun yetki alanına ciddi sınırlamalar getirmiştir. Buna göre, imparator ne savaş ilan edebilmiş, ne de vergi ve asker toplayabilmiştir; dolayısıyla İmparatorluğun Yetkileri büyük ölçüde elinden alınmıştır. Fransız yazar Voltaire, bu durumu şu şekilde özetlemiştir: "Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu artık ne Kutsal, ne Romalı, ne de bir imparatorluktu" (Çalışkan, 2024: 818). Ayrıca, İspanya Hollanda'nın bağımsızlığını resmi olarak tanımış ve İspanya-Hollanda arasında gerçeķleşen *Seksen Yıl Savaşları* sona ermiştir. Augsburg Antlaşması, 25 Eylül 1555'te Kutsal Roma-Cermen İmparatoru V. Karl ile Alman prenslikleri arasında imzalanmış önemli bir barış antlaşmasıdır. Augsburg Antlaşması'nın tarihi bağlamı Martin Luther'in başlatmış olduğu hareketle ilgili olmuştur. 1517'de Martin Luther'in öncülük ettiği Reform hareketi, Avrupa'da Katoliklik ile Protestanlık (özellikle Lutheranizm) arasında büyük bir bölünmeye yol açmıştı. Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nda pek çok prens Protestanlığı kabul ederken, imparatorluk otoritesi ve Katolik Kilisesi arasında çatışmalar çıkmıştı. Uzun süren iç savaşlar, özellikle de *şmalkaldik Savaşı* (1546-1547), imparatorluğu zayıflatmıştı. Augsburg Antlaşması'nın içeriğine göre *Cuius Regio, Eius Religio / Kimin Bölgesi, Onun Dini* ilkesi esas kabul edilmiştir. Yani, her prens kendi topraklarında Katoliklik veya Lutheranizmden birini seçme hakkına sahip olmuştur. Prens in seçtiği mezhep, halkı için de bağlayıcı sayıldı. Katolik bir prensin bölgesinde halk Katolik, Lutheran bir prensin bölgesinde halk Lutheran olmak zorundaydı. Dinini değiştirmek istemeyenler göç edebilirdi. Sadece Katoliklik ve Lutheranizm resmî olarak tanındı; diğer Protestan mezhepler o cümleden Calvinizm dışlandı. Bu sürecin sonuçlarına göre; Alman prenslikleri arasında dini çatışmalara geçiçi bir son verildi. Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nda merkezî otoritenin zayıflaması hızlandı; prenslerin özerkliği güçlendi. Augsburg Antlaşması, Avrupa tarihinde din özgürlüğüne yönelik ilk resmî antlaşmalardan biri olarak kabul edilir. Ancak Calvinistler ve diğer reform hareketleri dışarıda bıraktığı için uzun vadede huzuru sağlayamadı. Netice itibarıyla 1618'de başlayan *Otuz Yıl Savaşları*'na giden süreçte başarisız kaldı (Yin-hong, 2019). Calvinizm; 16. yzyılda Jean Calvin (1509-1564) tarafından sistemleştirilen Protestanlık koludur. Reform hareketinin ikinci kuşağı olarak Luther'den sonra gelişti, özellikle İsviçre'nin Cenevre kentinde Calvin'in etkisiyle kurumsallaştı (Brown, 1992).

2024).²

Çalışmada yöntem olarak, açık ve çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler üzerinden karşılaştırmalı, betimleyici ve tarihsel anlatım benimsenmiştir. Başarısız devlet bağlamında karşılaştırmalı şekilde Suriye devleti ele alınmıştır. Kuramsal çerçeve, ele alınan konuya dair müdahil olan tüm aktörleri kapsayacak şekilde tasarlanmış, tarafsız ve objektif bir yaklaşım benimsenmiştir. Konuya ilişkin mevcut varsayımlar incelenmiş, karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmış ve daha nesnel sonuçlara ulaşmak üzere yeni varsayımlar geliştirilmiştir. Araştırmanın kapsam ve sınırlılıkları, çağdaş Irak tarihinin seyrinde ana konunun ele alınmasıyla sınırlandırılmıştır. Veri toplama tekniği temel olarak erişimi kolay, resmi ve açık kaynaklardan elde edilen bilgiler üzerine kurulmuştur. Sonuç bölümünde ise, yeni bulgular ve tarihsel tespitler ışığında objektif bir analiz sunulmuştur.

Çalışmada sırasıyla; *devlet, başarısız devlet kavramları, başarısız devletin karakteristik özellikleri, örneklem olarak Irak, Irak'ın siyasi tarihi, başarısız devlet olmaya sürüklenmesi, 2003 sonrası Irak olaylarının kronolojisi, başarısız devlet bağlamında Irak-Suriye Karşılaştırması* ve nihayet *sonuç* bölümleriyle, konu etraflıca ele alınarak incelenmiş ve somut verilere dayanılarak; *Başarısız Devlet* anlamında Suriye'nin Irak'ı izlediği gibi, bölge devletleri özellikle Türkiye ve İran'ın da ileriye dönük ciddi ortak sorumluluklar üstlenmedikleri takdirde benzer sürece mahkum edilme olasılıklarının güçlü olması varsayımı üzerinde durulmuştur.

Uluslararası Hukuk Açısından Devlet Kavramı

Devlet, uluslararası hukukun temel öznesi olarak kabul edilmektedir. Günümüzde geçerli olan uluslararası hukuk sistemi, devleti sistemin en temel aktörü olarak belirlemiştir. Devletlerin bir araya gelerek oluşturduğu uluslararası kuruluş-

lar (*buna hükümetlerarası örgütler de denilebilir*), uluslararası hukuk bakımından türev nitelikli birer öznedir. Gerçek kişilerin modern uluslararası hukukun öznesi olup olmadığı tartışmalı bir konu olmaya devam etse de, uluslararası hukuk açısından insanlar hukuk kişisi olarak kabul görmemektedir; bu durum iç hukuk sistemlerinden önemli bir farklılık teşkil etmektedir (Demirel, 2014).

Devleti meydana getiren unsurlar genel olarak ülke toprakları, nüfus ve bağımsız siyasi otorite şeklinde ifade edilmektedir. 1933 yılında *Amerikan Devletleri Örgütü* tarafından onaylanan ve devletlerin hak ve yükümlülüklerini belirleyen *Montevideo Konvansiyonu*'nda, devleti oluşturan temel öğeler şöyle sıralanmıştır: sürekli bir nüfus, belirlenmiş sınırları olan bir toprak parçası, işleyen bir hükümet ve diğer devletlerle ilişki kurabilme kapasitesi (University Of Oslo, 2016).

Başarısız Devlet Kavramı

Başarısız devlet kavramıyla, ülke içinde tek ve etkin otorite olma özelliğini kaybeden ve kamu düzeni bozulan, idari yapısı dağılan, temel devlet fonksiyonlarını yerine getiremeyen devlet ifade edilmektedir. Başarısız devletin en belirgin özelliği etkin devlet otoritesinin yokluğudur. Başarısız devlet, sadece siyasal otoritesini kaybetmekle kalmamakta, bunun yanında başka diğer devlet fonksiyonlarını da kaybetmektedir. Etkin iktidar gücünü kaybeden devlette, devlet organları kural olarak, yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarını yerine getiremez. Artık bu devletin hukuk ve kamu düzenini koruma yeteneği yoktur (Pektaş vd., 2018: 3). Emniyet güçleri, yargı ve diğer düzeni sağlayıcı organlar fonksiyonunu kaybetmiştir ya da çoğu zaman maksadından uzaklaşmıştır. Devlet barışı ve düzeni sağlama görevini mevcut şekliyle yerine getirememektedir (Demirel, 2014).

Newman'a göre, başarısız devlet kavramı ne kadar tartışmalı olsa da tamamen terk

² Tunus kökenli hukukçu Ali Mezghani, Arap devletlerindeki modern ulus-devlet sorunları ile ilgili ele almış olduğu çalışmada, "Tamamlanmamış Devlet" terimini tercih etmiştir. Ali Mezghani'ye göre, Arap ülkelerinin demokratikleşmesini engelleyen bir hukuk sorunları vardır ve bu yüzden de modern devlete geçiş süreçleri tamamlanmamıştır. Arap ülkelerinin, dinî temelleri, devletin ve toplumun temel belirleyicisi olarak korumaya devam etmeleri, modern anlamda tamamlanmamış devletlerin varlığını korumasına neden olmaktadır (Mezghani, 2015, s. XD).

edilmemelidir. Çünkü bu kavram, genellikle göz ardı edilen önemli sorunlara dikkat çekme işlevi görmüştür. Bununla birlikte, Newman, güvenlik politikası analistlerinin kavramı özellikle güvenlik boyutu üzerinden değerlendirirken kendi temel varsayımlarını yeniden gözden geçirmeleri gerektiğini vurgular. Ona göre, kavrama şüpheyle yaklaşan ve onu yalnızca hegemonik bir araç olarak görüp reddedenler bile, başarısız-devlet karşıtlığı üzerinden oluşturulan basit başarılı-başarısız ikilemini bir kenara bırakarak kavrama daha fazla odaklanmalıdır. Farklı bakış açıları bir arada ele alındığında, günümüz uluslararası politikasını anlamada ve özellikle zayıf ya da başarısız devletlerin karşılaştığı sorunları analiz ederek politika üretmede önemli bir katkı sağlayabilirler (Pektaş vd., 2018: 5).

Başarısız devlet kavramı ve ona bağlı türevleri, 1990'lı yıllarda eğitim, sağlık, halkın refahı ve güvenliği gibi temel devlet işlevlerini yerine getirmekte zorluk çeken devletlerin uluslararası politika gündeminde yer almasını sağladı. Özellikle *Ruanda* ve *Bosna-Hersek*'te gerçekleşen soykırımlar, bu kavramın insani boyutunu ön plana çıkardı. Bu dönemde, bu tür sorunlar yaşayan devletleri incelemek, adeta ahlaki bir sorumluluk olarak görülmekteydi. Ancak, 11 Eylül saldırılarından sonra, başarısız devlet kavramında insani boyut geri plana itilmiştir. Uluslararası politika yapıcılar ve çeşitli kalkınma ajansları, kavramın güvenlikle ilgili yönünü öne çıkarmış ve başarısız devletler üzerine yapılan araştırmalara ciddi finansal kaynaklar sağlamıştır. Bu değişimin sonucu, hem uluslararası politika hem de akademik analiz düzeyinde başarısız devlet kavramının güvenlik çerçevesinde yeniden yapılandırılması olmuştur. Nolting'in de belirttiği gibi, Batı bu kavramı *teröre karşı savaş* gibi sloganlarla kendi güvenlik çıkarları doğrultusunda önceliklendirmiştir. Buna karşın, temel devlet fonksiyonlarını dahi yerine getiremeyen devletlerde yaşayan bireyler, hayatta kalma kaygısı taşımakta ve kendi yaşamları ile toplumlarının kalkınması için çaba göstermektedirler (Pektaş vd., 2018: 6).

Nolting'e göre; *başarısız devlet*, *aksayan devlet* veya *zayıf devlet* gibi kavramlar yerine *kırılgan devlet* ifadesinin kullanılması daha uygun olabilir. Çünkü kırılgan devlet kavramı, başarısız devlet söylemine kıyasla güvenlik boyutuna daha az odaklanmakta ve sorunun kaynağı olarak kötü yönetilen devlet kurumlarını, yozlaşmış yöneticileri, yetersiz beslenme koşullarını ve eğitim ile sağlık alt yapısındaki eksiklikleri ön plana çıkarmaktadır. Öte yandan, Zartman'ın *çökmüş devlet* kavramı, kullanıldığı bağlamda devletin hiçbir temel işlevini yerine getiremediği ve devlet aygıtının tamamen ortadan kalktığı ülkeleri tanımlamak için uygulanmalıdır (Pektaş vd., 2018: 6). Çalışmada konunun insani boyutu güvenlik boyutuna göre daha büyük önem arz ettiği için *başarısız devlet* kavramı tercih edilmiştir.

Başarısız Devlet'in Karakteristik Özellikleri

Devlet düzeninin ve kurumlarının yıkılması, başarısız devletin önemli göstergesidir. Çökmenin derecesi devletten devlete, bölgeden bölgeye farklı olabilir. Bunun sebebi, her birisinin farklı tarih, sosyokültürel, ekonomik ve politik yapısının oluşudur. Başarısız devlet ülkesel bütünlüğünü güven altına alamamaktadır ve ülke sınırlarını koruyamamaktadır. Devlet, uluslararası ilişkileri yürütecek durumda değildir. Yeni sözleşmeler imzalamayacağı gibi, mevcut sözleşmeleri de uygulamaktan acizdir (Demirel, 2014).

Şiddet ve silahlı çatışmalar, başarısız devletlerin en belirgin ve karakteristik özelliklerinden biridir. Bu tür çatışmalar, tarafların nitelikleri ve sayısı bakımından, kullanılan yöntem ve araçlar, mağdurlara uygulanan şiddet türü ve bu şiddetle elde edilmek istenen amaçlar açısından geleneksel savaşlardan ayrılmaktadır. Çatışmalara katılan gruplar; silahlı milisler, savaş lordları, yağmacı çeteler, özel askerler, partizan birlikler ve bağımsız operasyonlar gerçekleştiren keskin nişancılardan oluşmaktadır. Böylelikle, devletin tekelinde bulunan otorite özelleşmiş ve siyasal otoritenin yerine devlet benzeri bölgesel ve yöresel düzeyde farklı aktörler geçmiştir.

Devletin merkezi otoritesini kaybetmesi sonucu ortaya çıkan kaotik ortamda, bireyler kendi yaşama haklarını kendileri savunmak ve korumak durumunda kalmaktadırlar.

Bu çatışmaların amaçları yalnızca belirli bir ideoloji ya da politik hedef doğrultusunda devleti ele geçirmekle sınırlı değildir; aynı zamanda kişisel, yerel veya bölgesel güç elde etmek, ekonomik ve doğal kaynakları kontrol etmek gibi hedefler de söz konusu olabilmektedir. Bazı durumlarda ise çatışmalar, toplumun sosyokültürel veya etnik dokusunu bozmak, belirli grupları devre dışı bırakmak veya fiziksel olarak tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.

Ülke içindeki bu tür çatışmaların doğal bir sonucu olarak, devlet yapısının çökmesi ve parçalanması ağır insan hakları ihlallerine ve ciddi insani krizlere yol açar. Çatışmalar, çok sayıda sivilin yaşamını yitirmesine, yüz binlerce hatta milyonlarca insanın yerlerinden edilmesine ve yurt dışına göç etmesine sebep olur. İnsanlar, özellikle çocuklar, açlık nedeniyle hayatlarını kaybediyorlar. Soygun, tehdit, yağmalama ve cinsel saldırılar günlük olaylar hâline gelir. Sıkça yurt dışına sürgünler, işkenceler ve idamlar yaşanır. Dini veya etnik bağlılıkları nedeniyle sivil halkın hedef alınması ve öldürülmesi olayları da sıkça meydana gelir. Böylece, en temel insan hakkı olan yaşama hakkı ciddi biçimde ihlal edilir. Her ne kadar bu olayların tümü ülke sınırları içerisinde meydana gelirse de, çatışmaların neden olduğu kitlesel göçler yoluyla etkileri komşu ülkelere taşınır ve sınır ötesi boyut kazanır (Demirel, 2014).

Başarısız devletler, kendi vatandaşlarına karşı kitlesel insan hakları ihlallerine başvururlar. II. Dünya Savaşı sonrasında milyonlarca insan, devlet kaynaklı şiddetin mağduru olmuştur. *Kamboçya*'da, *Pol Pot*'un *Kızıl Khmer* rejimi döneminde (1975–1979) tahmini olarak 300.000 ile 2.000.000 arasında insan hayatını kaybetmiştir (Heuveline, 2015). 1980'li yıllarda, on binlerce Iraklı Şii ve Kürt sivil, devletin güvenlik güçleri tarafından öldürülmüştür (Adib-Moghaddam, 2006). 1994

yılında Ruanda'da hükümet destekli soykırımda 500.000 ila 1.000.000 kişi arasında insan katledilmiştir (Verpoorten, 2016). Ayrıca, *Bosna*, *Kosova* ve *Doğu Timor* gibi birçok bölgede de insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Evrensel ve bölgesel düzeyde birçok prosedür, mekanizma ve kurum, insan haklarını koruma amacıyla oluşturulmuştur. Ancak, başarısız devlet örnekleri göstermektedir ki, uluslararası hukuk çerçevesinde insan haklarını güvence altına almak, yalnızca düzgün işleyen devletlerde mümkündür ve bu konuda devlete bağımlıdır. İnsan hakları, öncelikle devletlerin eylemlerine karşı bireyleri korur veya devletlere insan haklarıyla ilgili sorumluluklarını hatırlatır. Fakat Daniel Thürer'in belirttiği gibi, devlet ve idari yapı çöktüğünde, bu haklar etkin bir şekilde korunamaz (Thürer, aktaran: Pektaş vd., 2018: 7).

Başarısız devletlerde, doğal felaketler ekonomik kargaşaya neden olmaktadır. İhmal edilmişlik halkın temel besin malzemelerine erişmesini imkânsızlaştırırken bu durum kıtlığa neden olmaktadır. Yetersiz altyapıya sahip olan başarısız devletler, uluslararası yardımları ihtiyaç sahiplerine ulaştırmada sorunlar ile karşılaşmaktadır. Üstelik yapılan uluslararası yardımların yozlaşmış yöneticiler tarafından başka amaçlarla kullanılması, durumu daha da kötüleştirmektedir. Çaresizlik içindeki insanların kendilerine yardım sunabilecek ülkelere doğru yönelmesi kaçınılmaz bir hal alır ve bu durum mülteci akınlarına neden olur (Pektaş vd., 2018: 6).

Netice itibarıyla modern ulus-devlet dönemine ait küresel boyuttaki yapılanmanın birer ürünü olarak mevcudiyetini ilan etmiş olan istenilen bir devlet, ne gibi sebeplerden kaynaklanmasına bakılmaksızın otoritesini kaybettiği takdirde, *başarısız devlet* olmaya mahkumdur. Hindistan, Çin, Rusya, İran, Türkiye veya istenilen herhangi bir modern ulus-devlet, mevcut şartlarda devlet otoritesini kaybettiği takdirde orantılı şekilde (*otoritesini kaybettiği oranda*) başarısız devlet niteliğinin öznesi haline gelebilir. I. Dünya Savaşından sonra Rum Medeniyet Havzası üzerinden modern biçimde küresel boyutta gidilen yeni yapılanmanın

birer neticesi olarak ortaya konulan ulus-devlet oluşunları, yöresel, yerel, bölgesel açıdan mevcut etniksel, sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve tarihsel gerçeklikler gözetilmeksizin, daha çok etkin tarafların siyasi çıkarları üzerinden oluştuğu için, devletin benimsemiş olduğu niteliklerden ve özelliklerden ziyade sahip olduğu "otorite" hayati önem kesp etmektedir. Otoritesini kaybeden devlet, kaybettiği oranda ve mekânda başarısız devlet kategorisine girer. Mesela bugün Rusya federasyonu, sahip olduğu devlet otoritesini, istenilen herhangi bir bölgesinde kaybederse hemen orada siyasi rakipler tarafından beklemeksizin yeni bir ulus-devlet'in oluşturulması an meselesidir.

Bir Başarısız Devlet Örneği Olarak Irak

Irak tarihen; *Irak-ı Acem* ve *Irak-ı Arap* olarak iki parçadan oluşmuş ve Türklerin asli kurucu unsur olduğu *Horasan/Azerbaycan Uygarlık Üreten Medeniyet Havzası*'nın birer parçası olmuştur (Cavadbeyli, 2025). 1514-1517 Safevî-Osmanlı Savaşları sonucunda Osmanlılar, Safevîler karşısında üstünlük sağlamış, Bağdat ve çevresini ele geçirmişler. 1534'de Osmanlı Padişahı IV. Süleyman döneminde Bağdat Seferi ile Osmanlılar, günümüz Irak topraklarının büyük bir kısmını kontrol altına almıştı. Bu tarihten itibaren Irak, Osmanlı yönetiminde üç eyalet (*eyalet: vilayet, sancak, kazâ*) olarak idari bir yapıya kavuşturulmuştur. Özetle Osmanlıların Irak'ı fiili yönetimi; 1534-1918 dönemine tesadüf eder (Gülcü, 2023: 26). Irak, Osmanlı İmparatorluğu döneminde ayrı eyaletler olarak yönetilen *Musul*, *Bağdat* ve *Basra*'nın birleşmesiyle oluşmuştur. Bu üç eyaletin birleşimi sonucunda ortaya çıkan modern Irak, toplamda idari yönetim olarak 18 vilayetten meydana geliyordu. 1990'lı yıllarda ülkenin nüfusu tahmini olarak 23.000.000 civarında olmuştur. Dini açıdan dağılıma bakıldığında, nüfusun %95-97'sini Müslümanlar oluşturmakta olup, bunların %65-69'u Şii, %31-35'i ise Sünni mezhebine mensuptur. Geri kalan %3-5'lik kesim ise Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Etnik açıdan ise nüfusun büyük çoğunluğu, yani %71-73'ü Araplardan meydana gelirken, Kürtler %15-17, Türkmenler %8-10 ve

Asuriler ile diğer etnik gruplar ise %2-3 oranında temsil edilmektedir. Şii nüfus ağırlıklı olarak Güney ve kısmen Bağdat çevresinde yoğunlaşmışken, Bağdat ve çevresinde esasen Sünni Araplar da yaşamaktadır. Kuzey Irak'ta ise hem Kürt hem de Türkmen nüfus (Şii ve Sünni) bulunmaktadır (Cavadbeyli, 2018). Avrupa Birliği İltica Ajansı'nın *Dini ve Etnik Azınlıklar ile Vatansız Kişiler* başlıklı raporuna göre nüfusun %95-98'i Müslümandır. Bunların %64-69'u Şii, %29-34'ü Sünni, Arap nüfus %75-80; Kürt %15-20; diğer azınlıklar %5 olarak gösterilmiştir (EUAA, 2021). Uluslararası Azınlık Hakları Grubu'nun *Azınlık Hakları Grubu - Irak Profili* başlığıyla yayınlamış olduğu raporda ise 37.548.000 (BM, 2016) nüfusun %99'u Müslümandır. Bunların %60-65'i Şii; %32-37'si Sünni; geri kalan Hıristiyan ve diğer dinlerden oluşur. Araplar %75-80, Kürtler %15-20, Türkmen, Asurî ve diğerleri birlikte %5 olarak kaydedilmiştir (MRGI, 2018). Resmi verilere göre 2024 yılı itibarıyla Irak'ın nüfusu yaklaşık 46 milyon olarak kaydedilmiştir (Shafaq News, 2025). Son iki veride Türkmenlerin sayısının oldukça az gösterildiği görülmektedir. Bunun önemli bir nedeni, raportörlerin Türkmenleri Şii-Sünni olarak ayırt etmesi ve Türkiye ile bağlantılı olan veya başka bir değimle Sünni kesimi Türkmen ve Şii Araplarla iç içe olan Türkmenleri ise Şii grup içinde değerlendirmesi olabilir.

Irak, dünya enerji piyasasında kritik öneme sahip büyük petrol rezervlerine sahiptir. *Uluslararası Enerji Ajansı* (IEA) ve OPEC verilerine göre; Irak'ın kanıtlanmış petrol rezervleri yaklaşık 145-150 milyar varil civarındadır. Bu rakam, Suudi Arabistan'ın rezervlerinden sonra en büyük rezervlerden biridir, ancak bazı kaynaklarda Kanada ve Venezuela'nın da büyük rezervleri bulunduğu için sıralama 2. veya 4. olabilmektedir. Petrol, Irak ekonomisinin temelini oluşturur; ihracat gelirlerinin %90'a yakını petrolden elde edilir (World Atlas, 2024).

Irak'ın başarısız bir devlet olarak değerlendirilmesine geçmeden önce, ülkenin modern siyasi tarihini, mezhepsel ve etno-sosyo-kültürel yapısını

ele alarak incelemek, konumuz açısından büyük önem arz eder. Bu inceleme, devletin karşılaştığı yapısal sorunları ve siyasi kırılma noktalarını daha iyi anlamak için temel bir çerçeve sunacaktır. Irak'ın tarihsel süreçleri, toplumsal çeşitliliği, merkezi otorite ve yerel güçler arasındaki etkileşimler, ülkenin devlet kapasitesinin nasıl şekillendiğini anlamak açısından kritik öneme sahiptir.

Irak'ta Modern Ulus-Devletin İnşası Süreci ve Tarihsel Dinamikler

Modern Irak, 1918'e kadar üç farklı eyalet olarak yönetilen Musul, Bağdat ve Basra'nın İngiliz işgalinden sonra birleştirilerek, yeni bir politik oluşuma tabi tutulması sonucu, Fırat-Dicle Havzasını içine alan ve yakın bir bölge devleti tarafından yönetilmeyen yeni bir siyasal özne olarak doğdu. İngilizler ilk başta bölgeyi bizzat yönetmeyi düşünmüşlerse de, halkın özellikle Şii'lerin sert muhalefetiyle karşı karşıya kalmışlardır. Şii'lerin çoğunlukta olduğu Necef, bu dönemde isyanın merkezini oluşturmuştur (Addison, 2023). Sonuçta İngilizler tarafından Muhammed'in soyundan geldiği bildirilen Kral Faysal, Sünni Arap kimliğiyle Irak'ın başına geçirilmiştir. Bu yöntemle İngilizler hem Irak'a tamamen hâkim olmak, hem de Osmanlı'nın ardından doğan boşluğu bu şekilde doldurarak diğer İslam ülkelerine de etki etmeyi planlamışlardır (TASAM, 2008). I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından İslam ülkeleri özellikle İran ve Osmanlı topraklarının tamamına yakını Müttefiklerin kontrolü altında olduğu gibi, 1918'den 1920 yılına kadar Irak bölgesi de İngiliz askeri işgali altında idi. Bu durumdan hem halk, hem de yönetim tedirgindi. Irak'ta vekâleten yönetim başında bulunan *Sir Arnold Wilson*, başarılı, ancak sert bir yöneticiydi. Yönetiminde yerli halka, hiçbir görev verilmemişti. Irak'ın geleceği hakkında verilecek rejim kararının gecikmesi, durumunu daha tatsız hale getirmişti. İngiliz manda rejiminin ilanı, hiç kimseyi tatmin etmemişti. Sonuçta Şii halkı başta olmakla yönetime karşı çok ciddi bir ayaklanma patlak vermiştir (Cavadbeyli, 2018).

Ayaklanmadan sonra Wilson'un yerine atanan *Sir Percy Cox*, 1 Ekim 1920'de Bağdat'a geldi (TASAM, 2008). Daha önce İngilizlerle anlaşmalar yapan Mekke Şerifi Hüseyin, bir Sünni Arap devleti kurulmasını ve bu devletin başına da oğlu Emir Faysal'ın getirilmesini arzuluyordu. Ancak Suriye'de, özellikle Halep ve Şam'da tutunamayan Faysal, İngiliz Sömürge Bakanlığı'nın girişimleriyle Irak tahtına aday gösterildi. Bu süreçte göreve yeni atanan Yüksek Komiser Sir Percy Cox, Faysal'ın meşruiyetinin ancak halk oylaması ile sağlanabileceğini düşünmekteydi (TASAM, 2008). Gerçekleştirilen oylamada Irak'ın merkez ve güney bölgelerinde çoğunluğu oluşturan Şii nüfus ile kuzeydeki Kerkük, Musul, Erbil ve Süleymaniye'de yaşayan Türkler, Emir Faysal'ın krallığına karşı oy kullandılar. Kerkük'te halk, büyük bir tepki göstererek sandıkları dağıtmış ve bu bölgede böyle bir oylamanın yapılmasının dahi kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir. Tüm bu muhalefete rağmen İngilizler, siyasi hedeflerinden vazgeçmeyerek, Emir Faysal'ı 28 Ağustos 1921'de düzenlenen görkemli bir törenle Irak tahtına çıkarmışlardır (Saatçı, 1996: 223-224). Nitekim bölgedeki *Şii çoğunluğ*'a karşı *Sünni azınlık* adına yeni bir ulus-devlet yapılanmasına gidilmiştir.

1928 yılına gelindiğinde Irak parlamentosunda toplam 88 üye bulunmakta, bunların yalnızca 26'sını Şii temsilciler oluşturmaktaydı. Bu durum, ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu teşkil eden Şii'lerin siyasal temsil açısından marjinalleştirilmiş olduğunu açık şekilde göstermekteydi. 1930 yılında ise Irak hükümeti, bağımsız bir devlet olma yolunda önemli bir adım atarak İngiltere ile 25 yıllık bir dostluk ve işbirliği anlaşması imzaladı. Bu gelişmenin ardından Irak, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne bağımsız bir devlet sıfatıyla katılarak uluslararası toplum tarafından da resmen tanındı. Ne var ki, 1933 yılında Kral Faysal'ın ölümüyle birlikte ülkede dinsel ve etnik gerilimler yeniden alevlendi (TASAM, 2008). Özellikle ülkenin çoğunluğunu oluşturan Şii'ler, Sünni azınlığının adına kurulmuş olan devleti kabullenmek istemiyorlardı. Diğer taraftan farklı

etnik azınlıklar arasındaki dengelerin bozulması, Irak'ın siyasal istikrarını zedeleyen önemli gelişmelerden biri olmuştur (Cavadbeyli, 2018).

Mazlum Uyar, Irak'ın Şii çoğunluğuna karşı Sünni azınlık adına dayatılmış olan yeni ulus-devlet yapılanmasıyla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

1930'larda nüfusun yüzde 17'sini oluşturan Kürtler, yüksek seviyedeki devlet görevlerinin yüzde 22'sini işgal ederken, nüfusun yarısından fazlasını oluşturan Şiilerde bu oran yüzde 15 civarında seyretmiştir. Krallığın kurulmasının hemen ardından, bazı müçtehitlerin İngilizlerin kontrolündeki Sünni devlette görev almanın haram olduğuna ilişkin fetvalarının, bu istihdamın azlığında nispeten katkısı vardır. Hatta ulemanın, seküler eğitime karşı kampanya düzenleyerek Şiileri; çocuklarını devlet okullarına göndermeme konusundaki teşvikleri, onların mevcut siyasi otoriteyle ilişkilerinde önemli bir göstergedir. 1940 ve 50'li yıllarda, Irak'taki eğitilmiş Şiilerin sayısındaki artış, onların seküler eğitime karşı tavırlarında önemli değişiklikler meydana getirmeye başlamış ve hatta sınıfların kalabalıklığından şikâyet ederek yeni sınıf ve okulların açılmasını istemeye başlamışlardır. Burada, ancak modem eğitimden geçerek devlete nüfuz edebilecekleri düşüncesi rol oynamış olabilir. Eğitilmiş genç Şii kitlelerin devlet çarkından uzak tutulmaları ve siyasetten uzaklaştırılmaları, onları başlangıçta 1940 ve 50'li yıllarda, komünizmin kucağına attığı gibi, 1960 ve 70'li yıllarda Şii-İslami ideolojinin çatısı altında çıkış yolu aramaya sevk etmiştir. Dolayısıyla kendilerini devlet çarkından uzaklaştıran kimlikleri, aynı zamanda onlarda bir uyanış ve direniş psikolojisi oluşturmuştur. Böylece Pan-Arabizmin dolduramadığı boşluğu, ilk olarak komünizm ve daha sonra Dirilişçi Şii düşünceyle doldurmaya çalışmışlardır (Uyar, 2004: 223).

1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Batı Asya'da ciddi bir güvenlik kaygısının doğmasına yol açtı. İtalyanların Kuzey Afrika'da kurdukları hâkimiyeti, Yemen'le yaptıkları anlaşma sayesinde Kızıldeniz'in çıkışını kontrol altına alarak Orta Doğu'ya (Batı Asya) taşımayı hedefledikle-

ri görülmekteydi. Bu gelişmeler, bölge ülkeleri arasında ortak güvenlik anlayışını güçlendirdi. Böylesi bir ortamda, Irak, İran, Türkiye ve Afganistan arasında bölgesel işbirliği ve karşılıklı güvenliği sağlamak amacıyla 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran'da *Sadabat Paktı* imzalandı. Bu pakt, çok taraflı ve bölgesel bir antlaşma olarak, taraf ülkelerin birbirlerinin iç işlerine karışmama, ortak sınır güvenliğini sağlama ve dış tehditlere karşı dayanışma içinde hareket etme taahhütlerini içeriyordu. Böylelikle, Batı Asya'da dönemin şartları içinde önemli bir güvenlik ittifakı oluşturulmuş oldu (TASAM, 2008).

İsrail'in kurulmasıyla birlikte *Arap ülkeleri-Türkiye* ilişkilerinde yeni bir dönem başladı. ABD'nin yönlendirmesiyle, İslam dünyasında İsrail'i ilk tanıyan (1949) ülke Türkiye oldu (Ghariani, 2023). Bu karar Arap devletlerinde büyük tepki uyandırdı. Türkiye ise bu tepkileri yumuşatmak ve yeni müttefikler edinmek amacıyla Irak'a yakınlaşma siyaseti izledi. ABD ve İngiltere'nin doğrudan katkılarıyla bu süreç; 1955 yılında Irak, İran, Türkiye, Pakistan ve İngiltere arasında bölgesel savunma işbirliği ittifakını ön gören *Bağdat Paktı*'nın imzalanmasına yol açtı (Dursun, 1991).

II. Dünya Savaşı sonrasında dünya siyasetinde güç dengeleri köklü biçimde değişmişti. İngiltere merkezli politikaların yerini büyük ölçüde ABD ve SSCB aldı. Irak ise bu dönemde SSCB eksenine yöneldi (Cavadbeyli, 2018).

1958'de gerçekleşen kanlı bir darbe ile monarşi sona erdirildi ve Cumhuriyet ilan edildi. General Abdülkerim Kasım devlet başkanı olarak göreve geldi. Darbenin ardından Irak, Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını duyurdu (Bostanci, 2018: 252). Bu dönem, ülkede özellikle komünizm ve etnik milliyetçiliğin hızla yayıldığı yıllar olarak öne çıkmaktadır. 14 Temmuz 1958 darbesi sonrasında etnik milliyetçiliğin güçlenmesi ve farklı siyasi akımların yayılması, Türkmenler arasında bir bilinçlenme sürecini başlattı. 1959'daki *Kerkük Katliamı* bu sürecin dönüm noktası oldu. Katliamdan sonra Türkmenler, bir arada durmanın ve ortak hareket etmenin zorunluluğunu daha açık bir bi-

çimde hissettiler. Bu bilinçlenme süreci giderek derinleşerek devam etti (TASAM, 2008).

Irak'ta yaşanan bu değişiklik Batı Asya'daki tüm dengeleri alt üst etti. Irak'taki bu darbeden etkilenen Suriye'de benzer bir askeri darbe yaşandı. Batı Asya'nın tamamen Sovyet Rusya'nın hâkimiyetine girmemesi için ABD ve İngiltere harekete geçti. ABD Lübnan'a askeri müdahale yaparken, İngiltere Ürdün'deki karışıklığı bahane ederek orayı işgal etti (Bostancı, 2020: 667-668).

8 Kasım 1963'te *Baas Partisi*³ üyeleri ile ordudaki milliyetçiler darbe teşebbüsünde bulundu. Ancak bu girişimin ardından General Abdül Selim Arif yönetimi ele alarak ülkenin yeni lideri oldu ve ülke çapında yoğun bir komünist tasfiye süreci başlattı. 17 Temmuz 1968'de ise Baas Partisi başarılı bir darbe gerçekleştirerek iktidarı devraldı. Bu süreç sonunda General Ahmet Hasan el-Bekir devlet başkanlığına getirildi (Bostancı, 2020: 675).

Her ne kadar Baas *Harekâtı* Suriye'de ortaya çıkmış olsa da, Irak'ta da geniş bir destek tabanı bulmuştur. Parti, hem Suriye'de hem de Irak'ta gerçekleştirdiği askeri darbelerle iktidarı ele geçirmiştir. Bu ideolojik çizginin son güçlü temsilcileri olarak *Saddam Hüseyin* ile *Hafız Esad* öne çıkmıştır. Temmuz 1979'da Saddam Hüseyin, Hasan el-Bekir'in yerine geçerek Irak Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir (Afandi, 2024).

İslam Dünyasını, özellikle de Batı Asya'yı derinden etkileyen bir diğer gelişme ise, 1979'da İran'da gerçekleşen İslam Devrimi olmuştur. Irak, 1975 yılında Kürt meselesini çözmek amacıyla İran'a yakın durmaya çalışmıştır. Ancak devrimle birlikte İran'da yaşanan rejim değişikliğini fırsat bilen Saddam Hüseyin, 1980'de İran'a karşı savaş açtı. Yaklaşık sekiz yıl süren ve her iki taraf için de hem insani hem de ekonomik açıdan büyük yıkımlara yol açan İran-İrak Savaşı, 1988'de imzalanan ateşkes antlaşmasıyla sona erdi (Afandi, 2024).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Soğuk Savaş tüm dünyayı iki kampa ayırmıştı. 1980'li yıllar, Sovyetlerin çözülme sürecine girmesine ve Soğuk Savaşın sonuçlanmasına sahne oldu. İki kutuplu bir dünyadan tek kutuplu bir dünyaya doğru etkinlik haritasının tekrar çizilmeye başlanması, Batı Asya'ya da yansdı.

Irak, Ağustos 1990'da petrol üretim kotalarını aşmak ve tartışmalı bölgelerde yasa dışı petrol çıkarmakla suçladığı *Kuveyt*'i işgal ederek bu ülkeyi, 19. vilayeti olarak topraklarına kattığını ilan etmiştir. Saddam Hüseyin'in bu girişimi üzerine, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) Irak'a 15 Ocak 1991 tarihine kadar Kuveyt'ten çekilmesi için süre tanımıştır. ABD öncülüğünde oluşturulan koalisyon güçleri, Suudi Arabistan'a askeri yığınak yapmış ve 17 Ocak 1991'de *Çöl Fırtınası Harekâtı* adıyla bilinen *Körfez Savaşı* başlatılmıştır. 27 Şubat 1991'de Kuveyt'in kurtarılmasının ardından 28 Şubat'ta ateşkes ilan edilmiştir. Ancak, savaşın hemen ardından kuzeyde Kürtler ve güneyde Şiiler ayaklanmış; bu hareketler Irak ordusu tarafından bastırılmıştır. Gelişmeler sonucunda bir milyondan fazla Iraklı Kürt İran'a ve kısmen Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Bu süreçte, koalisyon güçleri Irak yönetimini sınırlandırmak amacıyla 36. paralelin kuzeyi ile 32. paralelin güneyinde Irak uçuşlarını yasaklamıştır (Freedman vd., 1993, s. 27-29, 250-252). Bu iltica sürecinde İran'a sığınan Kürtlerin ezici çoğunluğu Batı Azerbaycan eyaletine yerleştirilmiştir. Batı Azerbaycan'daki mevcut Surani'lerin tamamına yakını, bu iltica sürecinde yerleştirilmiş mülteci, şartlı mülteci ve yeni vatandaş olanlardan oluşmaktadır (Cavadbeyli, 2018).

ABD öncülüğündeki müttefik kuvvetler, 1993, 1996, 1998 ve 2001 yıllarında Irak'a yönelik hava saldırıları gerçekleştirdi. Körfez Savaşı sonrası uygulamaya konulan BM ambargosu ise, 1996'da başlatılan *Gıda Karşılığı Petrol Programı* (OFFP) ile kısmen yumuşatıldı. Ancak 20 Mart 2003'te,

3 Baas kelimesi Arapçada *Yeniden Diriliş* anlamına gelmektedir. 1940'lı yıllarda Suriye'de doğan bu hareketin kurucuları ve ideolojik önderleri *Ekrem Havrani* ile *Michel Eflak*'tir. Eflak, Hristiyan kökenli bir Suriyeli olup, bu ideolojinin sembol ismi haline gelmiştir. Baas ideolojisinin temel hedefi, Batı Asya'da tek bir Arap devleti kurmaktır. Partinin şiarı *Birlik, Özgürlük, Sosyalizm* şeklinde formüle edilmiştir. Baas düşüncesi, parti içi birlik ve dış müdahalelere direnme ilkesine dayanmaktadır (Afandi, 2024).

Irak'ın *Kitle İmha Silahları* bulundurduğu, Saddam Hüseyin'in terörizme destek verdiği ve Irak halkının özgürleştirilmesi gerektiği yönündeki iddiaları ileri süren ABD ve Birleşik Krallık öncülüğündeki koalisyon güçleri hava saldırısı ve ardından kara harekâtı başlattı. 9 Nisan 2003'te Bağdat'a giren koalisyon güçleri Saddam Hüseyin rejimini devirdi; 15 Nisan itibarıyla Irak tamamen işgal altına girdi (Freedman vd., 1993: 391-420).

Başarısız Devlet Olgusu Bağlamında

Irak

Irak böyle bir süreçten sonra kendini kontrol edemez bir Başarısız Devlet konumuna düşmüştür. 2003'ten itibaren ABD başkanlığındaki koalisyon güçlerinin Irak'a girmesi ile durum tamamen değişmiştir.

ABD'nin Irak'a müdahalesi, Kuzey Irak'taki Kürt yapılanmasının daha güçlü ve kurumsal bir zeminde gelişmesine fırsat yarattı. Bu süreçte ABD'nin yanı sıra İsrail'in de desteğini alan Kürt gruplar - *Irak Kürdistan Demokrat Partisi (IKDP)*, *Irak Yurtseverler Birliği (IYB)*, *Kürdistan Devrimci İşçi Partisi (Komala)*, *Kürdistan Özgür Yaşam Partisi (PJAK)* ve kısmen *İran Kürdistan Demokrat Partisi (İKDP)* - gerek Irak'ın iç dengeleri gerekse bölge ülkeleri açısından güvenlik kaygılarını artıran bir faktör haline geldi. İran, özellikle ABD'nin Kuzey Irak'taki Kürt unsurları ve PKK'yı kendi aleyhine kullanma ihtimaliyle karşı karşıya kaldı. Öte yandan PKK meselesi, ABD-Türkiye ilişkilerinde ciddi bir sorun alanı oluşturdu. Washington yönetimi PKK'ya dair net bir tavır almaktan kaçınırken, örgütü bölge ülkelerine karşı baskı aracı olarak elde tutmayı tercih etti (Cavadbeyli, 2018).

PKK terör örgütü, ABD desteğine dayanarak Mart 2004'te PJAK adlı örgütü kurarak, İran'da geniş terör faaliyetlerine başlamıştır. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, konuyla ilgili kendi yorumunda bu süreci şöyle özetler: "PJAK, İran karşıtı olarak geniş çaplı faaliyete geçmiştir. 2004'te İran ordusu ile girdiği çatışmalar sebebiyle dikkatleri üzerine çekmiş ve kısa sürede İran bazında birçok tartışmanın merkezine yerleşmişti" (21. Yüz-

yıl Enstitüsü, 2010).

PKK ve PJAK İran için tehlike oluştuyordu. İran, ABD karşısında direnebilmek için komşuları ile iyi ve güvenilir bir ilişkiden yana olmuştur. İran'ın komşuları arasında en çok önemli olduğuna vurgu yapılmış olan ülke, Türkiye olmuştur (Cavadbeyli, 2018).

İran özellikle Dini Lider, PKK dâhil bütün bölgesel sorunların Türkiye ile beraber yardımlaşarak çözülmesini bir strateji olarak ele almıştır. Bu da Türkiye ile İran'ın ilişkilerini olumlu etkilemiştir. İran ile Türkiye arasındaki ilişkiler, ne kadar olumlu olsa da henüz içişlerine karışmamak, güvenlik işbirliği ve iyi komşuluk esasında olmuş ve bundan öteye gidememiştir. Türkiye ile İran'ın stratejik ittifakı, bu sorunların köklü çözüm yoludur (Cavadbeyli, 2018).

ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin Irak'ı işgali, Batı Asya'nın Batı merkezli güçler tarafından yeniden şekillendirilmesini amaçlayan Büyük Ortadoğu Projesinin uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, İran ve Türkiye'nin de Irak'ın iç işlerine müdahale etmesini kaçınılmaz hâle getirmiştir. Hem ABD eksenli Batı müdahaleleri hem de bölge ülkelerinin güvenlik kaygıları doğrultusunda yapılan müdahaleler, Irak'ın iç güvenliğini ciddi biçimde zayıflatmış ve devlet mekanizmalarının işlevselliğini büyük ölçüde yitirmesine yol açmıştır (Tripp, 2007: 367-392).

2003 Sonrası Irak Olaylarının

Kronolojisi

2003 yılında BM'nin baş silah denetçisi *Hans Blix*, denetçilerin Irak'ın BM Güvenlik Konseyi kararlarına uygun hareket edip etmediğini tam olarak doğrulamak için daha fazla zamana ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir. Buna karşın, Britanya'nın BM Büyükelçisi, silah denetçilerinin ülkeden ayrılmasıyla birlikte Irak'ta yürütülen diplomatik sürecin sona erdiğini ifade etmiştir. ABD, işgal öncesinde kuzey cephesini açmak amacıyla askerlerini Türkiye üzerinden sevk etmek istemiş, ancak bu talep 1 Mart 2003'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından reddedilmiştir. Sonuç

olarak, 20 Mart 2003'te ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri, 150.000 Amerikan askeri ve diğer ülkelerden yaklaşık 23.000 askerle birlikte Irak'a müdahale etmiştir. Saddam Hüseyin yönetimi, işgalin başlamasından 20 gün sonra Bağdat'ın düşmesiyle sona ermiştir. Bu süreçte Irak'taki Şii'lerin bir kısmı işbirliği yaparken, diğer bir kısmı direniş göstermiş ve ülkede ciddi bir güç mücadelesi başlamıştır (Tripp, 2007: 378-385).

Saddam Hüseyin, aralık ayında Tikrit'te yeraltında saklandığı yerde yakalandı. 2004'de Şii din adamı Mukteda es-Sadr'e sadık güçler ülkedeki Batılı koalisyon güçlerine karşı harekete geçti. Dini liderler, ABD geçici sivil yönetiminin başındaki Paul Bremer'i, İslami hukukun uygulanmasını engellememesi yönünde uyardı. ABD'nin Feltuce'deki askeri kuşatması sonucu yüzlerce kişi öldü. Irak'ta herhangi bir *Kitle İmha Silahları*'nın olup olmadığıyla ilgili tartışmalar devam ederken, İngiltere ve ABD, yönetimi İyad Allavi liderliğindeki geçici hükümete bıraktı. (Tripp, 2007: 389-392). Bush yönetiminin iddiasına rağmen 2003 işgali sırasında Irak'ta stoklanmış herhangi bir *Kitle İmha Silahları*'nın bulunmadığı açık ve nettir. Hatta 2004'de, ABD'nin ilk başmüfettişi David Kay, ekip çalışmaları sonucunda büyük ölçekli stoklar bulunmadığını ve önceden iddia edildiği gibi aktif üretim programlarının kanıtlanmadığını kamuoyuna bildirdi ve daha sonra görevinden ayrıldı (Washington, 2004).

2005 yılında Irak'ta ilk kez çok partili seçimler, sıkı güvenlik önlemleri altında 30 Ocak'ta gerçekleştirilmiştir. Seçimlerin ardından Kürt siyasetçi Celal Talabani Cumhurbaşkanı olarak yemin etmiş, yarı özerk Irak Kürdistan Bölgesi'nin başkanlığına ise Mesut Barzani seçilmiştir. Yeni anayasa, İslami bir federal demokrasi kurmayı hedefleyerek halk oyuyla kabul edilmiştir. Irak halkı, hükümet ve parlamento temsilcilerini seçmek için sandık başına gitmiştir. 2006 yılında Şii liderliğindeki *Birleşik Irak İttifakı* partisi 2005 seçimlerini kazanmıştır. İbrahim el-Caferi'nin görev süresinin sona ermesiyle Cumhurbaşkanı Celal Talabani, Nuri el-Maliki'yi yeni başbakan olarak hükümeti

kurmakla görevlendirmiştir. 2007 yılında Sünni ana siyasi blok olan *Irak Uzlaşma Cephesi*, bir anlaşmazlık sonucu kabineden çekilmiştir. 2009 yılında, özel güvenlik şirketi *Blackwater*'ın Irak'taki faaliyetleri yasaklanmış ve Bağdat'ta yeni ABD büyükelçiliği açılmıştır. 2011'de İran'da sürgünde bulunan Şii lider *Mukteda es-Sadr*, yıllar sonra Irak'a dönmüştür. Aynı yıl, 2004'te kuruluşunu ilan eden *Devletü'l-İslamiyye fi'l-Irak ve's-Şâm / Irak ve Şam İslam Devleti* (DAİŞ), Irak ve Suriye'nin büyük bir kısmında geniş çaplı işgale başlamıştır (Tripp, 2007: 396).

İşgal dönemi halkın durumu ile ilgili Kızıl Haç Komitesinin bir Raporunda şöyle deniyor:

Şiddete maruz kalarak ailesini kaybeden pek çok çocuk, şu anda savaşın ortasında sokaklarda yaşamaya zorlanıyor ve hayatta kalmak için çöplüklerde barınıyor. Son dört yıl içinde Irak'taki yoksulluk o kadar kötü koşullara vardı ki pek çok çocuk, temiz su, sağlık kontrolü ve eğitim gibi temel ihtiyaçlardan mahrum durumda. İstatistikler ürkütücü; Her 25 çocuktan biri beş yaşına varmadan ölüyor. Dört çocuktan biri, yani üç milyondan fazla çocuk, kötü besleniyor. Ayrıca beş çocuktan biri okula gidemiyor (Evrensel Net, 2007).

Diğer bir raporunda ise şöyle diyor:

Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Irak'ta siviller açısından durumun giderek kötüleştiğini duyurdu. Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin Genel direktörü Pierre Krahenbuhl, Korunmasız Siviller: Irak'ta Büyüyen İnsani Kriz başlıklı raporu Cenevre'de açıkladı. Rapora göre, her gün bombaların patladığı Irak'ta, bakkala gitmek bile bir ölüm-kalım meselesi haline geldi. Su ve elektrik gibi temel ihtiyaç maddelerine ulaşmanın bile zor olduğu Irak'ta, halk artık büyük beklentilere girmekten vazgeçti. En temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayan Iraklılar, artık evlerinin önünün cesetlerden temizlenmesi gibi daha küçük sorunlarla uğraşılıyor. Raporda, saldırılarda ve askeri operasyonlarda ölenlerin sayısını saptamanın zor olduğu Irak'ta, mültecilerin sayısının giderek arttığı, sağ-

lık uzmanlarının ülkeyi terk ettiği ve diğer sorunların çığ gibi büyüdüğü belirtildi. Örgüt, Irak'taki durumu değiştirmede etkili olabilecek olanlardan, sivillerin yaşamlarını güven altına alacak tedbirleri hemen almalarını istedi. Raporda, Irak hükümeti ve işgal güçleri de dahil hiç kimsenin, durumu düzeltmek için yeterince çaba göstermediği de belirtildi (Evrensel Net, 2007).

Gündem Analiz Haber Ajansı, Nisan 2018 tarihinde *Tarihin En Büyük İnsanlık ve Savaş Suçlarından-Irak İşgali*, başlıklı yazısında şu bilgileri aktarıyor: “İşgal nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayısını kimse kesin hesaplayamıyor. En gerçekçi tahminlere göre bu sayı 1.000.000'nun üzerinde... İngiliz *The Lancet* isimli tıp dergisi, yalnızca 2006 Haziran'ına kadar şiddet sonucu ölen sivillerin sayısının 600.000'e ulaştığını belirtiyor” (Gündem Analiz, 2018).

Aljazeera Haber Ajansı, konuyla ilgili Aralık 2011 tarihinde *Bilanço: Askeri ve Sivil Kayıplar*, başlıklı yazısında şöyle diyor: “Sekiz yıl süren Irak işgali boyunca ölen sivillerin sayısı belirlenemeyecek kadar yüksek sayıya ulaştı... Ayrıca Irak Endeksi'nin belirttiği üzere, Irak'ta saldırıların başlangıcından bu yana yaklaşık 4500 ABD askeri öldürüldü” (Aljazeera, 2011).

Bunlarla yanı sıra Irak *de facto* olarak Güney ve kısmen Bağdat civarı Şii, Merkezin kuzey bölgeleri Sünni ve Kuzey Irak Kürt yönetimi olarak üç stabil olmayan bölgeye bölünmüş oldu.

2011 yılında ABD Başkanı *Barack Obama* yönetimi, kamuoyu baskısı ve savaş yorgunluğu nedeniyle Irak'tan askerlerini büyük ölçüde çekme kararı aldı. Amerikan askerlerinin çekilmesiyle ortaya çıkan boşluk, Irak merkezi hükümetinin zayıflığını gözler önüne serdi. Bu dönemde Şii Başbakan Nuri el-Maliki, iktidarı kendi çevresinde yoğunlaştırdı ve düzgün anlaşılmayan bazı politikalar izledi. Bu durum, Irak'ta mezhep çatışması üzerinden çıkar peşinde olanlar için bir fırsat olarak değerlendirildi (The White House, 2011), (Kerr, 2014).

2011-2017 arası dönem, Irak'ın en kanlı ve yıkıcı krizlerinden biri olan DAİŞ terör süreci ile şekillendi. Haziran 2014'te Irak ordusunun direnmeden geri çekilmesiyle DAİŞ, Musul'u işgal etti. Ardından örgüt, Rakka (Suriye) merkezli bir yapı üzerinden *Hilafet* ilan etti ve Irak'ın Musul, Tikrit, Felluce, Ramadi gibi stratejik şehirleri de kapsayan geniş bir bölümünü işgal etti. Bu gelişme, Irak devletinin fiilen çöktüğünü ortaya koydu (Shapiro, 2016).

Ülke, bu yıllardatamüç parçalı bir yapıyabölündü. Güney ve Bağdat merkezli Şii hükümeti İran'ın güçlü desteğiyle ayakta kalmaya çalışırken, orta ve batıdaki Sünni bölgeler büyük ölçüde DAİŞ ve radikal örgütlerin işgaline uğradı. Kuzey Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (KBY) ise Erbil merkezli yapısıyla fiilen bağımsız bir devlet olma yolunda fırsat kollamaya çalıştı; peşmerge güçleri DAİŞ'e karşı ABD'nin desteğiyle direnmeye çalıştı. Ama DAİŞ'in gaddarca uygulamakta olduğu vahşet sistematığının esas hedefi Şii'lerdi (U.S. Department of State, 2017). DAİŞ terör örgütü, Şii'lerin yenice kazanmış oldukları hür iradelerinin kırılmasına hesaplanmış bir mekanizma olduğunu beyan etmek mümkündür. 2014-2017 arasında ABD öncülüğünde geniş bir uluslararası koalisyon kuruldu. Şii milislerden oluşan *Haşdi Şabi (Halk Seferberlik Güçleri)* ülkede özellikle kuzeyde DAİŞ terörüne karşı kurtarıcı kritik bir rol oynadı. Yoğun askeri operasyonlar sonucunda 2017'de Musul'un geri alınmasıyla DAİŞ'in *Hilafet Devleti* büyük ölçüde sona erdirildi. Ancak örgüt, kırsal alanlarda ve hücre yapılanmalarıyla varlığını sürdürmeye devam etti (Leezenberg, 2017).

2017 sonrasındaki dönemde Irak, kırılğan bir istikrar sürecine girdi. *Dava Partisi (Nuri el-Maliki çevresi)* ve Haşdi Şabi'ye bağlı grupları içinde barındıran *Fetih Koalisyonu*, İran'ın desteğiyle siyasette öne çıktı. İran'ın Irak üzerindeki etkinliği, hem siyasi kurumlarda hem de güvenlik aygıtlarında belirgin biçimde hissedilir hale geldi. Savaşın yıktığı bölgelerde yeniden inşa süreci yavaş ilerledi, merkezi siyasetteki temsil gücü sı-

nırlı kaldı. Sünni aşiretler ve eski milis yapıları, yerel düzeyde etkili olsa da güçlü bir siyasi blok oluşturulamadı. Bazı Sünni siyasetçiler Körfez ülkeleri ve Türkiye ile yakınlaşmaya çalıştı, fakat bu girişimler ulusal siyasette kalıcı bir güç odağı yaratmaya yetmedi (Ayhan vd., 2010), (Duman, 2018: 6-13). Modern ulus devlet dönemi ezici çoğunluğun Şiilerden oluştuğu Irak'ta, azınlık Sünni adına tahmil edilmiş olan devlet yapısında, zamanla oluşmuş olan yüksek zümre arasında, azınlığın çoğunluk üzerine meşru olmayan iktidardan kaynaklanan üstünlük psikolojisi, sosyo-kültürel ve sosyopolitik sorunsallığını hala korumakta olduğu tespit edilmektedir.

Kürtler açısından 2017, dönüm noktası oldu. Yapılan bağımsızlık referandumunda halkın %90'ı *evet* oyu kullandı; ancak bu girişim Bağdat yönetimi ve İran başta olmakla Türkiye ve uluslararası toplum tarafından reddedildi (Leezenberg, 2017). Referandum sonrası Irak ordusu ve Haşdi Şabi güçleri, Kerkük ve tartışmalı bölgeleri kontrol altına aldı. Bununla birlikte Kürdistan Bölgesel Yönetimi, ekonomik olarak Bağdat'a ve petrol ihracatı bakımından Türkiye'ye bağımlı hale gelse de, Erbil fiilen *Yarı Bağımsız* bir yönetim olarak varlığını sürdürmeye devam etti (Mehr New Agency, 2017). 2020 sonrası süreçte Irak, yeni krizlerle karşı karşıya kaldı. İran'ın Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani, ABD'nin Bağdat'ta düzenlediği hava saldırısıyla öldürüldü. Bu olay, Irak'ı ABD-İran çatışmasının doğrudan sahnesine dönüştürdü. Aynı yıllarda yolsuzluk, işsizlik ve mezhep eksenli geniş çaplı halk protestoları yaşandı; binlerce kişi öldü veya yaralandı. 2021 sonrasında kurulan hükümetler sürekli krizlerle ayakta kalabildi, partiler arasındaki çekişmeler hükümet kurma süreçlerini tıkadı (Mehr News Agency, 2024), (Ayhan vd., 2010).

Irak ekonomisi büyük ölçüde petrol gelirine bağımlı olduğu için, küresel petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar doğrudan siyasi istikrarsızlık yaratmaktadır. Toplumsal taleplerin artması, devlet kurumlarının zayıflığı ve yolsuzluk, halkın devlete güvenini zedelemiştir. Bugün Irak kâğıt

üzerinde federal bir devlettir; ancak pratikte üçlü bir güç bölünmesi ile yönetilmektedir. Şiî Güney ve Bağdat bölgesi İran desteğiyle yoğun bir siyasi iktidar merkezine dönüşmüştür. Sünni merkez bölgelerde güvenlik zafiyetleri sürmekte, örgütlenme parçalı kalmaktadır. Kürt kuzeyi ise kendi hükümeti, parlamentosu ve silahlı gücü (peşmerge) ile fiilen ayrı bir siyasi yapı şeklinde varlığını sürdürmektedir (Bulut, 2022), (Karaalp vd., 2023). Daha objektif bir yaklaşımla; merkeze tabi olmamak ve açıkça merkezden kaçış çeşitli dış aktörler tarafından destekleniyor. Başka bir ifade ile; dış aktörlerin doğrudan ve dolaylı yollarla desteğine dayanarak ne azınlık Sünni toplumu, ne de Kürt ayrılıkçıları merkezi iradeye tabi olmak istemiyorlar, merkezi irade ise onları tabi edecek kadar yasal yetkiye ve güce sahip değildi. Nitekim esasen üç parçalı mevcut sosyopolitik toplum şekli ortaya çıkmıştır.

Irak ve Suriye'de Başarısız Devlet

Dinamiklerinin Karşılaştırmalı

Analizi

İran'la savaşı göze alabilen, onunla 8 yıl müddetinde toprak kaybetmeden savaşa bilen, Arap ülkeleri arasında İsrail'e karşı en sert tavırları sergileyebilen, Kuveyt'i 19. eyalet olarak kendi topraklarına birleştirebilen, zamanına göre bölgesel açıdan oldukça etkin bir devlet niteliğine sahip olan Irak'ın *başarısız devlet* olarak nitelendirilebilecek bir konuma düşürülmesi, Batı Asya devletleri açısından bir müstesna sayılmadığı, aksine Suriye devletiyle izlenildiği gibi muhtemelen Türkiye ve İran'la devam edeceği düşünülebilir.

Vaktiyle İngilizler, Emir Faysal'ı 28 Ağustos 1921'de düzenlenen görkemli bir törenle Irak tahtına çıkarmakla (Saatçı, 1996: 223-224), kesin çoğunluğunun Şiî olduğu bölgede Sünni azınlık adına yeni bir yönetim oluştururken, bu mezhepsel ve etno-sosyo-politik sorunların daha sonra patlak vereceği önceden düşünülmüştür, denilebilir.

İlginç olgu şu ki, Irak'ta uygulanan bu yöntem, sadece oraya özgü bir yönetim sistemi değil,

bütün işgal edilmiş İşlam dnyasında özellikle Batı Asya'da o cümleden Halep-şam bölgesinde kurulan Suriye'de etno-sosyo-politik ve mezhepsel açıdan benzer yöntemin - *bu defa çoğunluğu oluşturan Sünniler üzerinde azınlık Alevi adına devlet yapılanmasına gidilmesi* - kullanıldığı görölmektedir.

Öncelikle kaydedilmelidir ki, 19. yüzyılın ortalarından itibaren çökmüş sayılan *Horasan/Azerbaycan Medeniyet Havzası*, I. Dünya Savaşı ile resmen tarih sahnesinden çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra küresel boyutta Rum Medeniyet Havzası üzerinden modern biçimde yeniden bir düzenlemeye gidilmiştir (Cavadbeyli, 2025), (Javadpour, 2025: 217-221). Rum Medeniyet Havzası üzerinden küresel boyutta yeniden bir düzenlemeye gidilirken, bütün İşlami edebiyatta *Halep-şam* ve *Mısır* olarak tanımlanan bölgeler, Rum medeniyet havzasına göre anılmaya başladı. Halep-şam ve Mısır bölgelerinin Arap-Türk kültür egemenliğinin inkarını ön gören, *Asur* ve *Suryani* kökenine Yunanca ve Latince vurgu yapan *Suriye* (Tvedtnes, 1981), (Zachs, 2005) ve Yunanca *Aigyptos*'tan türeyen *Egypt* olarak adlandırılmaya başlandı (Goldschmidt vd., 2024).

Özetle; 1918'de Osmanlı ordusunun şam'dan çekilmesiyle bölge İngiliz ve Arap kuvvetleri tarafından işgal edildi. Kısa süreliğine, 1918-1920 yılları arasında Faysal'ın Arap Krallığı kuruldu (Okur, 2009: 139). *Sykes-Picot* antlaşması ve Fransız işgaliyle 1920 *San Remo Konferansı* sonrası Milletler Cemiyeti Suriye ve Lübnan'ı Fransız mandası altına verdi (Okur, 2009: 139-140). Ulusal direniş olarak anılan 1925-1927 Büyük Suriye İşyanı gerçekleşti. Fransızlar sert yöntemlerle bastırdı (Okur, 2009: 145-146). Bağımsızlık süreci olarak tanımlanan İkinci Dünya Savaşı sırasında 1941'de *Vichy Fransası*'ndan Özgür Fransa'ya geçen Suriye, 1946'da Fransız askerlerinin çekilmesiyle resmen bağımsız devlet olduğunu ilan etti (Okur, 2009: 146), ve modern ulus-devlet yapılanmasına gitti.

Batı Asya'da 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Irak ve Suriye, *başarısız devlet* tartışmalarının en çok öne

çıktığı iki örnek ülke konumundadır. Her iki devlet de Osmanlı sonrası dönemde yapay sınırlar ve kırılğan toplumsal yapılar üzerinde inşa edilmiş, dış müdahaleler ve iç dinamikler nedeniyle güçlü ve kapsayıcı bir ulusal kimlik oluşturamamıştır. Ancak Irak ve Suriye'nin başarısız devlet olma süreçleri benzer unsurlar taşısa da farklı tarihsel ve siyasi dinamiklerden beslenmektedir;

Meşru Otorite ve Siyasi Sistem

Irak'ta Saddam Hüseyin'in 2003'te devrilmesiyle merkezi otorite çökmüş, ABD işgali sonrası kurulan yeni siyasi düzen meşruiyet sorunu yaşamıştır. Mezhep odaklı siyasal rekabetler sonucunda, iktidarın Sünni azınlıktan şii çoğunluğuna geçmesi, uzun süre azınlık Sünni egemenliği döneminde oluşmuş olan Sünni yüksek zümresi tarafından iyi karşılanmamış ve bu da kutuplaşmaya sebep olmuştur, Kürtler ise oluşmuş iktidar boşluğundan yararlanarak özerk bir yönetim oluşturmuş ve böylece Irak'ta kapsayıcı bir ulusal otorite tesis edilememiştir (Cordesman, 2016), (Leezenberg, 2017).

Suriye'de 2011'de dış müdahale ile başlayan iç savaş neticesinde, Beşar Esad yönetimi ülkenin birçok bölgesinde otoritesini kaybetmiştir. Merkezi hükümetin meşruiyeti muhalif gruplarca reddedilmiş; çoğu kesimler tarafından terör örgütü olarak tanımlanan *Özgür Suriye Ordusu* (ÖSO), *El Nusra*, *DAİş*, *Halk Savunma Birlikleri / Yekîneyên Parastina Gel* (YPG) gibi örgüt denetiminde farklı bölgelerde alternatif otoriteler oluşturulmuştur. Ancak Irak'tan farklı olarak Esad rejimi tamamen devrilmemiş, İran ve Rusya'nın desteği sayesinde başkent ve stratejik bölgelerde varlığını koruyabilmiştir (Cordesman, 2016),

Toprak Bütünlüğü

Irak'ta Ülke fiilen üç parçaya bölünmüştür; şii Güney ve Bağdat, Sünni merkez bölgeler ve kuzey Kürt bölgesi. 2017'de Kürtlerin bağımsızlık referandumu, Irak'ın toprak bütünlüğünü ciddi şekilde sarsmıştır. Federal yapı kâğıt üzerinde olsa da pratikte gevşek ve kırılğan bir düzen ortaya çıkmıştır (Vural, 2017).

Suriye’de İç savaş, ülkeyi *de facto* olarak çok parçalı hale getirmiştir. Esad rejimi Batı ve Güneyde hâkimiyet kurarken, kuzeyde Kürtlerin özerk yapısı (*Rojava*), kuzeybatıda Türkiye destekli muhalif bölgeler, doğuda ise bir dönem DAİŞ hâkimiyeti söz konusu olmuştur. Irak’tan farklı olarak Suriye’de resmi bir federal yapı olmamış; parçalanma tamamen fiili bölgesel güç unsurları üzerinden yaşanmıştır (Pearlman, 2013), (ARK Group DMCC, 2016: 57).

Şiddet ve Güvenlik

Irak’ta 2003 sonrası süreçte, azınlık Sünni kesim arasında tarihen oluşmuş olan *sosyo-psikolojik üstünlüğü* karşısında çoğunluk Şii’nin hak edinme davası uğrundaki mücadelesi, El Kaide ve DAİŞ’in yükselişi, ülkeyi sürekli şiddet sarmalında tutmuştur (Bulut, 2022).

Suriye’de 2011’den itibaren iç savaş, devlet ile doğrudan dış destekli muhalefet arasındaki çatışmanın yanı sıra bölgesel ve küresel aktörlerin ve kalet savaşlarına sahne olmuştur. DAİŞ’in *hilafet* ilanı, YPG’nin toprak edinmesi ve yükselişi, Türkiye’nin sınır ötesi operasyonları ve Rusya’nın askeri müdahalesi, Suriye’yi çok katmanlı bir savaş alanına çevirmiştir. Irak’ta şiddet büyük ölçüde 2017 sonrası azalmışken, Suriye’de çatışmalar halen daha düşük yoğunlukla devam etmektedir (Tellidou, 2024).

Ekonomi ve Kurumsal Kapasite

Irak’ta Ekonomi neredeyse tamamen petrole bağımlıdır. Yolsuzluk, kötü yönetim ve savaş sonrası yeniden inşanın başarısızlığı ülkeyi kırılgan kılmıştır. Devlet kurumları kota sistemi ve mezhepçi ayrışmalar nedeniyle işlevsizleşmiştir (Celiku vd., 2020).

Suriye’de İç savaşla birlikte sanayi ve tarım altyapısı çökmüş, ülke ekonomisi neredeyse tamamen dış yardıma ve savaş ekonomisine bağımlı hale gelmiştir. Yaptırımlar ve kitlesel göçler ekonomik kapasiteyi yok denecek seviyeye indirmiştir. Irak petrol gelirleri sayesinde belli bir ekonomik dayanak oluştururken, Suriye’de bu dayanak büyük ölçüde kaybolmuştur (Tellidou, 2024).

Toplumsal Parçalanma

Irak’ta Toplumsal bölünme mezhep (*Şii-Sünni*) ve etnik (*Arap-Kürt-Türkmen*) temelde derinleşmiştir. Ortak bir Irak ulus kimliği oluşturulamamıştır. Suriye’de bölünme daha karmaşık bir yapıdadır. Etnik (*Arap-Kürt-Türkmen*), mezhepsel (*Sünni-Alevi-Dürzi-Hristiyan*) ve ideolojik (*rejim yanlısı - çok taraflı ve dış aktörlere bağımlı muhalif*) ayrışmalar iç içe geçmiştir. Bu nedenle Suriye’nin toplumsal parçalanması Irak’tan daha çok boyutlu olmuştur (Celiku vd., 2020).

Netice itibarıyla mevcut şartlarda Batı Asya’da Irak ve Suriye, başarısız devlet kategorisinde değerlendirilebilecek başlıca örneklerdir. Her iki ülkenin çöküşünde dış müdahale esas rol oynamıştır. Irak’ta başarısızlık, 2003 sonrası dış müdahale ve mezhep temelli siyasi düzenin doğduğu parçalanmayla ilişkilidir. Suriye’de de dış müdahale başta olmakla 2011 sonrası iç savaşın yarattığı çok aktörlü çatışma ortamından kaynaklanmaktadır. Irak bugün kısmen işleyen bir federal devlete sahip olsa da otoritesi parçalı, kurumları zayıf ve dış müdahalelere açık durumdadır. Suriye ise hâlen iç savaşın sonuçlarını yaşayan, toprak bütünlüğünü ve ekonomik kapasitesini büyük ölçüde kaybetmiş bir ülkedir.

Her iki örnek, Batı Asya’da dış müdahaleler, mezhepçilik, etnik ayrışma ve otoriter yönetimlerin zayıflamasıyla devletlerin nasıl kırılgan ve başarısız hale gelebildiğini göstermektedir.

İran ve Türkiye başta olmakla mevcut bölgesel sorunlarla ilgili ayrıca derinlemesine bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Fakat burada özetle şu söylenebilir ki; Osmanlı İmparatorluğu Anadolu’nun bir gerçeğidir. Anadolu’nun mevcut zengin medeniyetinin oluşmasında müstesna rol oynamıştır. Ancak mevcut şartlarda ulusal Türk kimliğinden Osmanlıcılığa evrilmek, bölgede yeni oluşumlara, yapılanmalara kapı aralar. Başka bir ifade ile *büyüme ve güçlenme* şiarlarıyla *Türkiye Cumhuriyeti* ile *İran’ı* parçalanmanın eşiğine getirir.

Türkiye’de bazı daireler, bu sürecin neye varaca-

ğını bilerek bu işe müdahil olmuşlar. Onların beklentilerine göre *Büyük Kürdistan* ve bu gibi diğer kartları İran'a karşı oynamakla, onu *başarısız devlet* konumuna indirgemek ve Türklük üzerinden müdahale ederek, *Ankara'nın Tebriz'e* itikâlını temin etmek ve nitekim Türkiye'nin Türklük açısından mevcut tarihi süreklilik boşluğunun giderilmesini sağlamaktır. Ancak bütün bu yaklaşımlar, Batı eksenli NATO'nun başarısına hesaplanmış bir süreçtir. Batı ve NATO eksenli güçlere karşı Batı Asya'da İran başta olmakla Rusya ve Çin'in güçlü bir atak yapması karşılığında Kürdistan ve diğer bu gibi yerel, yöresel ve bölgesel kartlar tamamen ters dönebilir. Buna göre de her iki halde kaybeden bölgemiz ve halklarımız olur. Bunun önlenmesi için 2019'da R. Cavadbeyli tarafından; İran'ın Türkiye tarafından resmen *Türk Devletleri Teşkilatı*'na davet edilmesi, İran'ın *Türk Birliğinin* önemli bir parçası olmasına dair Türk dünyasında özellikle Türkiye başta olmakla Azerbaycan, Kazakistan ve diğer Türk devletleri nezdinde gerekli işlemlerin yapılması için ciddi bir süreç başlatılmış olsa da, bu süreç 2023'de bazı dairelerin müdahalesiyle sekteye uğratılmıştır. İran'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na resmen üye olması, İran ile Türkiye'nin ortak geleceğinin perçinleşmesini sağlar. İran güçlü olduğu Avrasya'da Türkiye için, Türkiye ise güçlü olduğu Batı ve NATO eksenli kanat içinde İran için büyük destek olabilir. Nitekim *İran ile Türkiye başta olmakla büyük, güçlü ve müreffeh Türk Birliği* iki kutup arasında parçalanmaktansa mihver gücü oluşturabilirler.

Sonuç

Çalışmada *devlet kavramı* ve *başarısız devlet* olgusunu tarihsel, siyasal ve sosyo-ekonomik boyutlarıyla inceleyerek, özellikle Irak örneği üzerinden bölgesel etkileri değerlendirilmiştir. Westfalya Barışı'ndan bu yana modern devlet anlayışının ulus-devlet temeli üzerine inşa edildiği, ancak 20. yüzyıl ve sonrasında yaşanan savaşlar, dekolonizasyon süreçleri ve uluslararası güç dengelerindeki kaymaların devletlerin işlevselliğini doğrudan etkilediği görülmüştür. Devletin temel fonksiyonlarını yerine getirememesi, yalnızca ülke içi otorite ve güvenlik krizlerine değil, aynı

zamanda insan hakları ihlalleri ve insani krizlere de yol açmaktadır.

Irak örneği, başarısız devlet olgusunun karakteristik özelliklerini somut biçimde ortaya koymaktadır. Ülkenin tarihsel olarak farklı etnik ve mezhepsel gruplardan oluşan toplumsal yapısı, merkezi otoritenin zayıflığı, dış müdahaleler ve iç siyasi çatışmalar, devlet kapasitesinin sürekli olarak kırılğan hale gelmesine sebep olmuştur. 2003 sonrası ABD öncülüğündeki işgal ve koalisyon müdahaleleri, Irak'ın mevcut kırılğan yapısını daha da derinleştirmiş ve devletin temel işlevlerini sürdürme yeteneğini büyük ölçüde azaltmıştır. Bu süreçte Kürt yapılanmasının güçlenmesi, etnik ve mezhepsel gerilimlerin artması, mülteci krizleri ve güvenlik sorunları, başarısız devlet olgusunun hem iç hem de bölgesel boyutta etkilerini göstermiştir.

Başarısız devlet kavramının yalnızca güvenlik boyutuyla değil, aynı zamanda temel devlet fonksiyonları, kamu hizmetleri, hukukun üstünlüğü ve insan hakları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Irak örneği, devlet kapasitesinin yetersizliği ve merkezi otoritenin eksikliği durumunda, sadece ülke içindeki toplumsal yaşamın değil, bölgesel istikrarın da olumsuz etkilendiğini göstermektedir. Bu çerçevede Türkiye ve İran gibi bölge aktörlerinin, benzer kırılğanlıklar gösteren devletlerle ilişkilerinde, uzun vadeli stratejik işbirliği ve ortak sorumluluk üstlenmeleri, bölgesel güvenlik ve istikrar açısından kritik öneme sahiptir.

Tarihsel, siyasal ve sosyo-ekonomik veriler ışığında, başarısız devlet olgusunun anlaşılması, sadece akademik bir tartışma değil; aynı zamanda bölgesel politika ve uluslararası işbirliği stratejileri için de temel bir rehber niteliği taşımaktadır. Irak örneği, devlet kapasitesinin güçlendirilmesi, iç çatışmaların önlenmesi ve insani krizlerin azaltılması yönünde alınacak önlemlerin önemini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Irak devletinin *başarısız devlet* konumuna düşmesinde temel belirleyici unsur, çoğunlukla iç

faktörlerden ziyade dış etkenler olduğu saptanmıştır. Büyük Ortadoğu Projesi'nin uygulamaya konulmasının Irak'tan başlatılması, hem Irak halkını hem de devlet kurumlarını doğrudan bir mağduriyet durumuna sokmuş, ülkenin sosyal, siyasi ve ekonomik yapısını ciddi biçimde tahrip etmiştir. Irak'taki siyasi yapılanma, genel olarak Batı Asya'nın diğer ülkelerindeki siyasi modellerden köklü bir şekilde farklılık göstermemekteydi; dolayısıyla söz konusu projeye başka bir ülkede başlanmış olsaydı, benzer insani ve toplumsal faciaların yaşanması kaçınılmaz olacaktı.

Bu trajedi, bölge devletleri için önemli bir ders niteliği taşımaktadır. Başta Türkiye ve İran, olmak üzere tüm komşu ülkeler, kendi etnik, mezhepsel ve siyasi sorunlarını, dış müdahalelere izin vermeksizin, barışçıl ve istikrarlı yöntemlerle çözmeyi başarmak zorundadır. Aksi takdirde, benzer krizler ve devlet yapısının çöküşü kaçınılmaz bir şekilde tekrar gündeme gelebilir.

Irak'ın devlet ve toplum olarak iflas etmesinde dış aktörler tarafından kullanılmış olan Kürt isyancıları meselesi, bölge ülkeleri tarafından koordineli bir şekilde ele alınmalıdır. Bu grupların kendi aralarındaki iş birliği ve örgütsel kapasiteleri, hem bölgesel istikrar hem de krizlerin önlenmesi açısından dikkatle yönetilmelidir. Türkiye ile İran, söz konusu etnik ve mezhepsel sorunları birlikte ele alarak, diyalog ve diplomasi zemininde çözüm arayışlarına yönelmelidir.

Son söz olarak, Irak'ın mevcut siyasi sistemi, mezhep ve etnik dengelere dayalı kırılabilir bir federatif yapı üzerine oturtulmuştur. Önümüzdeki dönemde İran-ABD rekabeti, Türkiye'nin kuzeydeki Kürtlerle ilişkin derin ilişkisi ve etkisi, Körfez ülkelerinin girişimleri ve petrol bağımlılığı, Irak'ın geleceğini belirleyen en önemli faktörler olmaya devam edecektir.

Kaynakça

21. Yüzyıl Enstitüsü. (2010). *PJAK- PKK ve İnan Arasında Neler Oluyor?* 21. Yüzyıl Enstitüsü: <https://21yyte.org/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/pjak-pkk-ve-iran-arasinda-neler-oluyor/5171> adresinden alındı
- Addison, B. (2023). *Great İraqi Revolt*. EBSCO Knowledge Advantage: https://www.ebsco.com/research-starters/history/great-iraqi-revolt?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı
- Adib-Moghaddam, A. (2006). *The Whole Range of Saddam Hussein's War Crimes*. Middle East Research and Information Project: https://merip.org/2006/06/the-whole-range-of-saddam-husseins-war-crimes/?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı
- Afandi, E. S. (2024, Ekim). *İrak ve Suriye Baaslarının Tarihi Süreçlerine Bakış*. Kriter - Dış Politika: <https://kriterdergi.com/dis-politika/irak-ve-suriye-baaslarinin-tarihi-sureclerine-bakis> adresinden alındı
- Aljazeera. (2011). *Bilanço: Askeri ve Sivil Kayıplar*. Aljazeera: <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/bilanco-askeri-ve-sivil-kayıplar> adresinden alındı
- ARK Group DMCC. (2016, February). *The Syrian conflict: A systems conflict analysis*. ARK Group DMCC: https://www.cdacollaborative.org/wp-content/uploads/2016/03/The-Syrian-conflict-A-systems-conflict-analysis.pdf?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı
- Ayhan, Veysel ve Duru, Ogün. (2010, 02 15). *İrak'tan Seçim Öncesi Değerlendirmeler 6: Sünni Politikacıların Siyaset Dışına İtilmesi ve Sonuçları*. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi ORSAM: https://orsam.org.tr/yayinlar/iraktan-secim-onesi-degerlendirmeler-6-sunni-politikacilarin-siyaset-disina-tilmesi-ve-sonuclari/?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı
- Bostancı, M. (2018). *İrak'ta Monarşinin Sonu, 1958 İrak İhtilali*. Researchgate: https://www.researchgate.net/publication/327363989_Irak'ta_Monarşinin_Sonu_1958_Irak_IhtilaliThe_End_of_the_Monarchy_in_Iraq_the_1958_Iraqi_Revolution adresinden alındı
- Bostancı, M. (2020). *1958 İrak Askeri Darbesi*. doi:<https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/03/14-MustafaBostanci.pdf>
- Brown, K. (1992). Calvinism and the Rise of Capitalism in Scotland. *Draftings In*, 7(2). https://scholarworks.uni.edu/cgi/viewcontent.cgi?params=/context/draftings/article/1151/&path_info=04_calvinism_and_the_rise.pdf&utm_source=chatgpt.com adresinden alındı
- Bulut, F. (2022, Ocak 16). *İrak Kürdistan'ında ekonomik kriz, siyasi çekişmeler, öğrenci protestoları ile radikal imamlar sürecinde iktidar-din âlimleri sürtüşmesi*. İndependent Türkçe: https://www.indyturk.com/node/460261/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/irak-k%C3%BCrdistan%C4%B1nda-ekonomik-kriz-siyasi-%C3%A7eki%C5%9Fmeler-%C3%B6%C4%9Frenci?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı
- Cavadbeyli, R. (2015, Aralık 10). *Orta Doğu'ya Dayatılan Kürt Ayrılcılığı Nasıl Ortadan kaldırılabilir?* Devlet, İki Aylık Fikir ve Düşünce Dergisi: http://devlet.com.tr/makaleler/yazi/151/_ORTA_DOGUDA_DAYATILAN_KURT_AYRILIKCILIGI_NASIL_ORTADAN_KALDIRILABILIR_.html adresinden alındı
- Cavadbeyli, R. (2018). *16. Yüzyıldan Günümüze Türkiye İnan İlişkileri ve Kürtler*. Milli Düşünce Merkezi: <https://millidusunce.com/misak/16-yuzyildan-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri-ve-kurtler/> adresinden alındı
- Cavadbeyli, R. (2025, Mart 23). *Bölgeyi Ateşe Atan Stratejik Hamle*. İndependent Türkçe: <https://www.indyturk.com/node/755712/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/b%C3%B6lgeyi-ate%C5%9Fe-atan-stratejik-hamle> adresinden alındı
- Cavadbeyli, R. (2025, Mart 31). *Horasan/Azerbaycan Medeniyet Havzası ve Onun İslam Sonrası Siyasi Temsiliyet İradesi*. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü: <https://21yyte.org/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar-merkezi/horasanazerbaycan-medeniyet-havzasi-ve-onun-islam-sonrasi-siyasi-temsiliyet-iradesi/30562> adresinden alındı

Cavadbeyli, R. (2025, Eylül 14). *Rum medeniyet havzası için Vatikan neyse, Türk medeniyet havzası için Tebriz daha fazlasıdır!* Independent Türkçe: <https://www.indytrk.com/node/764785/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/rum-medeniyet-havzas%C4%B1-i%C3%A7in-vatikan-neyse-t%C3%BCrk-medeniyet-havzas%C4%B1-i%C3%A7in> adresinden alındı

Cavadbeyli, R. (25 Noyabr 2024). Xuroson/Ozarbayjon Madaniyat Hududi va Uning Islomdan Keyingi Siyosiy Irodasi. *Turkiy Tilli Xalqlar Tarixi, İlm-Fan, Madaniyati, Tili va İjtimoiy-İqtisodiy Hamkorlik İstiqbollari, mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi* (s. 211-219). Taşkent: Taşkent İktisadiyat ve Teknoloji Üniversitesi.

Celiku, Bledi and Wael Mansour. (2020, October 27). *What will it take to bring back growth in Iraq?* Brookings: https://www.brookings.edu/articles/what-will-it-take-to-bring-back-growth-in-iraq/?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

Cordesman, A. H. (2016, March 02). *The Comparative Metrics of ISIS and "Failed State Wars" in Syria and Iraq*. Center for Strategic and International Studies CSIS: https://www.csis.org/analysis/comparative-metrics-isis-and-failed-state-wars-syria-and-iraq?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

Çalışkan, S. (2024). Kutsal Roma İmparatorluğu. *AÜSBD Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), s. 817-827. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3688292> adresinden alındı

Demirel, N. (2014). *Uluslararası Hukukta Başarısız Devlet*. Türkiye Hukuk: <https://www.turkiyehukuk.org/uluslararasi-hukukta-basarisiz-devlet/> adresinden alındı

Duman, B. (2018, Nisan). *Irak'ta Seçim Süreci ve Şii Grupların Pozisyonu*. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi ORSAM: https://orsam.org.tr/dosya/68_2TR.pdf?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

Dursun, D. (1991). *Bağdat Pakti*, . TDV İslam Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat-pakti?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

EUAA. (2021, January). 2.15. *Religious and ethnic minorities, and stateless persons*. European Union Agency for Asylum EUAA: https://euaa.europa.eu/country-guidance-iraq-2021/215-religious-and-ethnic-minorities-and-stateless-persons?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

Evrensel Net. (2007). *Bağdatın Unutulmuş Kurbanları: Çocuklar*. Evrensel Net: <https://www.evrensel.net/haber/566471/portekiz-basini-mourinhonun-fenerbahcesini-yazdi-benfica-sansliydi> adresinden alındı

Freedman, Lawrence and Efraim Karsh. (1993). *The Gulf Conflict, 1990-1991: Diplomacy and War in the New World Order*. Princeton: Princeton University Press.

Ghariani, J. (2023, Dec 20). *Turkish-Israeli relations: 'the golden years', 1991-2000*. doi:<https://doi.org/10.1080/13537121.2023.2295602>

Goldschmidt, Arthur Eduard, Charles Gordon Smith, Derek Hopwood, Peter M. Holt, Donald P. Little, Raymond William Baker. (2024, Sep 21). *Egypt*. The Editors of Encyclopaedia Britannica: <https://www.britannica.com/place/Egypt> adresinden alındı

Gökce, G. (2024). *Başarısız Devlet vs. Güçlü Veya Konsolide Devlet*. Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE): https://www.sdeakademi.org/basarisiz-devlet-vs-guclu-veya-konsolide-devlet_4-288 adresinden alındı

Gülcü, E. (2023). *Osmanlı İdaresinde Bağdat 1534-1623*. Ankara: İKSAT.

Gündem Analiz. (2018). *Tarihin En Büyük İnsanlık ve Savaş Suçlarından - Irak İşgali*. Gündem Analiz: <http://gundemanaliz.com/tarihin-en-buyuk-insanlik-ve-savas-suclarindan-irak-ısgali/> adresinden alındı

Heuveline, P. (2015, Jan 26). *The boundaries of genocide: Quantifying the uncertainty of the death toll during the Pol Pot regime in Cambodia (1975-79)*. doi:<http://dx.doi.org/10.1080/00324728.2015.1045546>

Javadpour, R. (2025). *Horasan/Azerbaycan Uygurluk Üreten Medeniyet Havzası (15. Yüzyıla Kadar)*. Ulusal Tez Merkezi YÖK : <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden alındı

Karaalp, Haydar ve Aydoğan, Bekir. (2023, 06 15). *Uzmanlar Irak federal bütçesinin "Erbil'in ekonomik bağımsızlığını kısıtladığı" görüşünde*. Anadolu Haber Ajansı: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uzmanlar-irak-federal-butcesinin-erbilin-ekonomik-bagimsizligini-kisitladigi-gorusunde/2923292?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

Kerr, M. H. (2014, April 23). *Iraq's Sectarian Crisis: A Legacy of Exclusion*. Carnegie Endowment for International Peace: https://carnegieendowment.org/research/2014/04/iraqs-sectarian-crisis-a-legacy-of-exclusion?lang=en&utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

Leezenberg, M. (2017, 08). *Iraqi Kurdistan: A Porous Political Space*. Open Edition Journals: https://journals.openedition.org/anatoli/608?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

Mezghani, A. (2015). *Tamamlanmamış Devlet: Arap Ülkelerinde Hukuk Sorunu*. Ç. Ahmet Arslan. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. <https://bilgiyay.com/kitap/tamamlanmamis-devlet-arap-ulkelerinde-hukuk-sorunu/> adresinden alındı

Mehr New Agency. (2017, Sep 28). *Iran to remain Iraqi Kurdistan's friend despite referendum 'mistake'*. Mehr New Agency: https://en.mehrnews.com/news/128214/Iran-to-remain-Iraqi-Kurdistan-s-friend-despite-referendum-mistake?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

Mehr News Agency. (2024, Jun 23). *Iran issues indictment against US in Gen. Soleimani case*. Mehr News Agency: https://en.mehrnews.com/news/216808/Iran-issues-indictment-against-US-in-Gen-Soleimani-case?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

Milliyet. (2025, Ocak). *Dünyada Kaç Tane Ülke Vardır? 2025 Ülkelerin İsimleri ve Başkentleri*. Milliyet Gazetesi: <https://www.milliyet.com.tr/egitim/dunyada-kac-tane-ulke-vardir-2025-ulkelerin-isimleri-ve-baskentleri-6334057> adresinden alındı

Minority Rights Group International. (2018, May). *World map / Middle East (West Asia) (including the Gulf) / Iraq*. Minority Rights Group International: https://minorityrights.org/country/iraq/?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

Okur, M. A. (2009, Kış). *Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: . Bilig*: https://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2757-published.pdf?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

Pearlman, W. (2013, November 08). *Civil War, Conflict, Syria / Understanding Fragmentation in the Syrian Revolt*. The Project on Middle East Political Science (POMEPS): https://pomeps.org/understanding-fragmentation-in-the-syrian-revolt?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

Pektaş, Uğur. Ateş, Davut. (2018). *Uluslararası İlişkilerde Kırılgan Devlet Söylemi: Nedenleri ve Yaklaşımlar*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. 1-14. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1725071> adresinden alındı

Saatçı, S. (1996). *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*. İstanbul: Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı. Saatçı, Suphi, Tarihi Araştırmalar ve dokümantasyon Merkezleri Kurma Ve Geliştirme Vakfı, İstanbul 1996. adresinden alındı

Sayın, A. (2024, Ekim 23). *Bahçeli'nin Öcalan çağırısı sonrası Ankara kulislerinde neler konuşuluyor?* BBC News: <https://www.bbc.com/turkce/articles/c62j43ln766o> adresinden alındı

Shafaq News. (2025, 09 11). *Iraq's population surges past 46M: Burden or opportunity?* Shafaq News: https://shafaq.com/en/Report/Iraq-s-population-surges-past-46M-Burden-or-opportunity?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

Shapiro, J. (2016, September). *A Predictable Failure: The Political Economy of the Decline of the Islamic State*. Combating Terrorism Center AT West Point: https://ctc.westpoint.edu/a-predictable-failure-the-political-economy-of-the-decline-of-the-islamic-state?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı

Somuncuoğlu, S. (2004). *Patrikhane ve 551 Yıllık Hesap - İstanbul'da Yeni Roma İmparatorluğu*. Ankara: Akçağ.

- TASAM. (2008, Mart 13). *Modern Irak Tarihi*. TASAM - Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/815/modern_irak_tarihi adresinden alındı
- TCC İletişim Başkanlığı. (2025, Ağustos 28). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Türkler, Araplar, Kürtler olarak bu coğrafyada kıyamete kadar hep beraber yan yana yaşayacağız"*. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı: <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-turkler-araplar-kurtler-olarak-bu-cografyada-kiyamete-kadar-hep-beraber-yan-yana-yasayacagiz> adresinden alındı
- Tellidou, N. (2024, Nov 06). *Unraveling proxy wars: A comparison of state sponsorship decisions in Afghanistan, Syria, and Yemen*. Tand Fonline: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03050629.2024.2421502?utm_source=chatgpt.com#abstract adresinden alındı
- The White House. (2011, October 21). *Remarks by the President on Ending the War in Iraq*. the White House President Barack Obama: https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/10/21/remarks-president-ending-war-iraq?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı
- Tripp, C. (2007). *A History of Iraq*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tvedtnes, A. J. (1981, Apr 01). *The Origin of the Name "Syria"*. The University of Chicago Press Journals: https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/372868?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı
- U.S. Department of State. (2017). *2017 Report on International Religious Freedom: Syria*. U.S. Department of State: https://www.state.gov/reports/2017-report-on-international-religious-freedom/syria?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı
- University Of Oslo. (2016). *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, 1933*. University Of Oslo: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.html> adresinden alındı
- Uyar, M. (2004, Ağustos). Irak ve İran Şiiliği. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*(151).
- Verpoorten, M. (2016). *The Death Toll of the Rwandan Genocide: A Detailed Analysis for Gikongoro Province*. doi:<https://doi.org/10.3917/popu.504.0401>
- Vural, O. (2017 , Eylül 12). *Irak'ın Federal Yapılanması ve Kuzey Irak'ta Planlanan Referandum*. Vural Oktay'ın Resmi Web Sitesi: https://oktayvural.com.tr/irakin-federal-yapilanmasi-ve-kuzey-irakta-planlanan-referandum/?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı
- Washington. (2004, Jun 23). *Inspector Says WMD Are Vaporware*. Wired: https://www.wired.com/2004/01/inspector-says-wmd-are-vaporware/?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı
- World Atlas. (2024). *The World's Largest Oil Reserves by Country In 2024*. World Atlas: https://www.worldatlas.com/industries/the-world-s-largest-oil-reserves-by-country.html?utm_source=chatgpt.com adresinden alındı
- Yinhong, W. (2019, October). On the Regulatory Function and Historical Significance of the Peace of Augsburg (1555) in Religious Conflicts. *Cultural and Religious Studies / David Publisher*, 7(10), s. 571-585. doi:10.17265/2328-2177/2019.10.003
- Yüzbaşıoğlu, N. (2018). *İnsanlık Tarihinde Yıkıcı Bir Dönüm Noktası: İkinci Dünya Savaşı*. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/insanlik-tarihinde-yikici-bir-donum-noktasi-ikinci-dunya-savasi/1243095> adresinden alındı
- Zachs, F. (2005, Jan 01). *Appendix Two: The Various Meanings and Definitions of the Name "Syria"*. doi:https://doi.org/10.1163/9789047406679_014

Extended Summary